<https://doi.org/10.25143/socr.21.2021.3.016-052>

Latvijas Republikas Satversmes 4. panta pirmā teikuma “Valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda” zinātnisko komentāru papildinājums

Supplement to Scientific Comments of the First Sentence of Article 4 of the Satversme of the Republic of Latvia “The Official State Language in the Republic of Latvia is the Latvian Language”

*Dr. iur., profesors **Ringolds Balodis***

ORCID: 0000-0002-7139-9907

Latvijas Universitāte, Juridiskā fakultāte, Latvija

Ringolds.Balodis@lu.lv

Abstract

The Latvian language is an essential element of constitutional identity of the Republic of Latvia, without which the Latvian constitutional system and the system of Constitution cannot be imagined, as such. Since 2021, the Official Language Day on 15 October has been celebrated. According to the President of Latvia Egils Levits the Official Language Day may serve as another opportunity to spread awareness and promote the use of the Latvian language as one of the main constitutional values of our state and nation. The Official Language Day is a meaningful contribution to the future tradition of celebrating the official language across society.

The current study focuses on the issue of the official language in Latvia and its importance from the perspective of constitutional law. The experience of the Republic of Latvia is divided into two periods. The first – covers the period 1918–1940, when it was interrupted by the Soviet occupation. Consequently, after the restoration of independence in 1990, the second period can be defined: 1990–currently. If during the pre-war period the Latvian language was only enshrined in law, during the second period the official language has been enshrined in the Constitution (*Satversme*). The official language of the Latvian Constitution is specified in Section 4. The given

*Ringolds Balodis. Latvijas Republikas Satversmes 4. panta pirmā teikuma
"Valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda" zinātnisko komentāru papildinājums*

article is designed to supplement the scientific comments of Section 4, which was issued in 2014.

Keywords: Constitution (*Satversme*), Latvian language, official language, language policy, national minorities.

Ievads

Latviešu valoda ir valsts pārvaldes oficiālā valoda Latvijas valstī kopš Latvijas Republikas proklamēšanas, lai gan tajā pašā laikā parlamentā, pašvaldībās, par privāto sfēru nemaz nerunājot, faktiski pastāvēja trīsvalodība (latviešu, vācu un krievu valoda), kā arī bija latgaliešu izloksnes brīva lietošana Latgalē. Tikai pēc tam, kad 1932. gadā Ministru kabinets izdeva "Noteikumus par valsts valodu", kuriem bija likuma spēks, var runāt par valsts valodas tiesisku regulējumu valsts līmenī, kā arī likumiskiem nosacījumiem mazākumtautību valodu lietošanai.

Latviešu valodas un mazākumtautību valodu jautājumam ir visai gara vēsture. Piemēram, Tautas padomes valdošais viedoklis bija šāds: vispirms konstitucionāli jānosaka valsts valodas statuss latviešu valodai un tikai pēc tam jānoregulē mazākumtautību valodu lietošanas nosacījumi. Šis bija galvenais arguments mazākumtautību valodu likuma noraidīšanai Tautas padomē (1919).

Savukārt Satversmes sapulce valsts valodas klauzulu ietvēra Satversmes otrās daļas projekta 115. pantā, kura pirmajā teikumā (virsteikumā) paredzēja latviešu valodas kā valsts valodas statusu, bet otrajā daļā paredzēja speciāla likuma pieņemšanu par mazākumtautību valodām. Šis jautājums Satversmes sapulcei izrādījās neatšķetināms Gordija mezgls, kurā par galveno šķērslī izrādījās nevis mazākumtautību prasības, bet paša konstitucionālā likumdevēja ieskaits par latviešu valodas lietošanu, kas nepieļāva mazākās konstitucionālās atkāpes no literārās latviešu valodas.

Līdz ar padomju okupāciju, latviešu valoda kļuva par mazākumtautību valodu, kuru, tāpat kā citu PSRS tautu valodas, pakļāva rusifikācijas politikai. PSRS sabrukuma priekšvakarā – pagājušā gadsimta 80. gadu beigās – latviešu nacionālā atmoda ar pretenzijām pēc autonomijas nāca roku rokā ar lingvistiskām prasībām. 1988. gada 6. oktobrī Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas (turpmāk – LPSR) Augstākā padome pieņēma vēsturisku lēmumu par valsts valodu, un jau pēc pusgada tika veikti grozījumi LPSR Konstitūcijā un pieņemts LPSR Valodu likums. Tā 1. pantā bija noteikts, ka saskaņā ar Latvijas PSR Konstitūciju valsts valoda ir latviešu valoda. Tas gan nenozīmē, ka šis tiesību akts bija orientēts uz divvalodības novēršanu, šis regulējums drīzāk uzskatāms par latviešu valodas saglabāšanas pasākumu kopumu. Likums aizsāka ilgstošu valodu hierarhijas maiņas procesu par labu latviešu valodai un bija priekšvēstnesis tām izmaiņām, kas sekoja pēc Neatkarības deklarācijas pieņemšanas (1990). Grozījumi LPSR Valodu likumā (1992) būtiski mainīja Valodu likumu, un tie patiesībā jāuzskata par jaunu likumu, kas orientēts uz latviešu valodas dominanci valsts pārvaldē un publiskajā telpā.

Ringolds Balodis. Latvijas Republikas Satversmes 4. panta pirmā teikuma
"Valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda" zinātnisko komentāru papildinājums

1995. gada novembrī tika aizsākts jauna Valsts valodas likuma veidošanas posms, kas noslēdzās vien pēc četrus gadus ilga dinamiska likumdošanas procesa. Likumprojekts tika skatīts vairākās Saeimās, un tas pārdzīvoja starptautisko ekspertu skarbu kritiku un Valsts prezidenta veto. Šis likumprojekta liktenis ir neparasts, un Saeimas likumdošanas aktu arhīvā parastās vienas dokumentu mapītes vietā tas aizņem palieku plauktu ar vairākiem desmitiem mapju. Kad ar likuma spēkā stāšanos (2000) spēku zaudēja iepriekšējais Valodu likums, daudzi politiķi jutās pamatīgi vilušies un atzina, ka salīdzinājumā ar iepriekšējo šis likums sanācis "krietni maigāks" un "vājinot latviešu valodas pozīcijas", līdz ar to "mazinājusies ir latviešu valodas juridiskās aizsardzības kvalitāte". Nākas secināt, ka centieni izstrādāt jaunu likumu, nevis uzlabot veco, bija liela stratēģiska kļūda. Latviešu valoda kā valsts valoda tika nostiprināta arī Satversmē (1998). Valodas jautājums nezaudēja savu sabiedriski politisko aktualitāti. Tika organizēts "valodas referendums" par krievu valodu kā otru valsts valodu (2012). Politiskās elites atbilde bija tautas nobalsošanas prasību sarežģīšana un pastiprināšana, kas referendumus padara par vien teorētisku iespējamību.

Pateicoties Satversmes grozījumiem, Satversmes tiesas un Augstākās tiesas judikatūrai, kā arī, protams, tiesību zinātnieku rakstiem, kuros attīstītas tiesību doktrīnas atziņas, Satversme, par spīti tās respektablajam vecumam, atsevišķu normu senajam skanējumam un formulējumu lakonismam, joprojām saglabā "jaunību",¹ un tai ir spēja reģenerēties arī visaptverošas datortehnikas un interneta laikmetā. Satversmes zinātniskie komentāri kā sistematizēts, metodoloģiski veidots un padziļināts pētniecisks materiāls, bez šaubām, ir ieskaitāms šai Satversmes "jaunības saglabāšanas līdzekļu" komplektā. Lai gan Latvijas tiesību sistēma ir neliela, tomēr tā atrodas pastāvīgā attīstībā, tāpēc vien dažus gadus pēc atsevišķu komentāru nodaļu izdošanas tās lasāmas tikai kopā vai, ļoti vēlams, – kopā ar jaunākajām tiesu atziņām un zinātniskām publikācijām. Piemēram, Satversmes 4. panta komentāru² ieteicams lasīt kopā ar Satversmes tiesas 2015. gada 2. jūlija spriedumu lietā Nr. 2015-01-01,³ savukārt Satversmes 15. panta komentāru⁴ izlasot, vajadzētu ieskatīties arī Satversmes tiesas 2021. gada 12. marta spriedumā lietā Nr. 2020-37-0106, Satversmes 21. panta komentāru⁵

¹ Gehtmane-Hofmane, I. (2021). Satversmes komentāri – zinātnisks traktāts ar praktisku pielietojumu. *Zinātņu Vēstnesis*. 3(608), 29.03.2021.; Balodis, R. (2020). Līdz ar Satversmes II nodaļas komentāru izdošanu noslēdzies Satversmes zinātnisko komentāru projekts. *Jurista Vārds*. 36(1146), 08.09.2020.

² Druviete, I., Kārklīņa, A., Kusiņš, G., Pastars, E., un Pleps, J. (2014). Satversmes 4. panta komentārs. No: *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi*. Aut. kol. prof. R. Baloža zin. vad. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 295–330.

³ Satversmes tiesas 2015. gada 2. jūlija spriedums lietā Nr. 2015-01-01, secinājumu daļas 11.4 un 15.2 punkts.

⁴ Kusiņš, G. (2020). Satversmes 15. panta komentārs. No: *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. II nodaļa. Saeima*. Aut. kol. prof. R. Baloža zin. vad. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 243–351.

⁵ Pleps, J. (2020). Satversmes 21. panta komentārs. No: *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. II nodaļa. Saeima*. Aut. kol. prof. R. Baloža zin. vad. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 343–363.

*Ringolds Balodis. Latvijas Republikas Satversmes 4. panta pirmā teikuma
"Valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda" zinātnisko komentāru papildinājums*

lasot, vēlams ieskatīties Satversmes tiesas 2019. gada 23. decembra spriedumā lietā Nr. 2019-08-01, Satversmes 99. panta komentāru⁶ noteikti vajadzētu skatīt kopā ar Satversmes tiesas 2011. gada 18. marta spriedumu lietā Nr. 2010-50-03 un Satversmes tiesas 2018. gada 26. aprīļa spriedumu lietā Nr. 2017-18-01, bet Satversmes 110. panta komentārs⁷ ir jāaplūko ne tikai kopā ar Satversmes tiesas 2020. gada 11. novembra spriedumu lietā Nr. 2019-33-01, bet noteikti arī ar Satversmes tiesas tiesneša Alda Laviņa atsevišķo viedokli⁸ šai lietā. Judikatūra, protams, sniedz svarīgu informāciju par tiesību normu piemērošanas praktiskajiem aspektiem,⁹ taču uz vietas nestāv arī konstitucionālo institūciju veiktā interpretācija, kas dažos gadījumos ir pat visai būtiska.¹⁰

Par impulsu šā raksta tapšanai kalpoja žurnāla "Jurista Vārds" redakcijas lūgums sagatavot nelielu juridisku eseju par valsts valodu, sagaidot Satversmes simtgadi. Pēc fundamentālas iegremdēšanās valodas tematikā kļuva skaidrs, ka daudz kas samērā nozīmīgs Satversmes komentāros ir palicis nepateikts. Tomēr šis raksts nav uzskatāms kā "komentārs par komentāru" vai "atsevišķs viedoklis" par Satversmes 4. panta zinātnisko komentāru. 2014. gadā izdots zinātniskais komentārs ir rūpīgi izstrādāts un pārdomāts,¹¹ taču pat tik apjomīgs darbs, ko veica ievērojams autoru kolektīvs, nespēj pilnībā aptvert visu valodas sadaļas ģenēzi. Ar saviem papildinājumiem vēlos paplašināt šo komentāru ar jauniem, neaplūkotiem vai nepietiekami dziļi analizētiem faktiem un apsvērumiem. Papildinājumi padziļina zinātnisko komentāru skatījumu un sniedz skaidrāku pirmā un nedaudz arī otrā neatkarības laika valsts valodas tiesiskā regulējuma attīstību. Jautājums par valsts valodu un tās aizsardzību, kā arī normatīvo regulējumu ir viens no būtiskajiem nacionālas valsts pamatjautājumiem. Satversmes 4. panta komentētājs, Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes Tiesību teorijas un vēstures katedras vadītājs docents Jānis Pleps pamatoti ir norādījis, ka ikvienam tiesību elementam, ar kuru mēs šodien

⁶ Balodis, R. (2011). Satversmes 99. panta komentārs. No: *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Aut. kol. prof. R. Baloža zin. vad. Rīga: Latvijas Vēstnesis*, 319–342.

⁷ Dupate, K., Reine, I. (2011). Satversmes 110. panta komentārs. No: *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Aut. kol. prof. R. Baloža zin. vad. Rīga: Latvijas Vēstnesis*, 571–510.

⁸ Satversmes tiesas tiesneša Alda Laviņa atsevišķās domas lietā Nr. 2019-33-01 "Par Darba likuma 155. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 110. panta pirmajam teikumam".

⁹ Satversmes tiesas 2012. gada 1. novembra spriedums lietā Nr. 2012-06-01, 7.2 punkts.

¹⁰ Piemēram, Valsts prezidents Egils Levits ir ievērojami paplašinājis Satversmes normā noteikto Valsts prezidenta aizvietošanu loku, vienlaikus mainot arī pašu prombūtnes izpratni (runa ir par tiesiski nenoteiktā jēdziena "vai citādi kavēts pildīt savu amatu" izpratni), tādējādi mūsdienīgojot kopš Satversmes pieņemšanas brīža negrozīto Satversmes normu (sk. Valsts prezidenta Egila Levita 2019. gada 5. augusta paziņojumu Nr. 3 "Par Latvijas Republikas Satversmes 52. panta piemērošanu").

¹¹ Matule, S. (2014). Satversmes komentāros padziļināti izvērsti arī valsts pamati. *Jurista Vārds*. 46(849), 08.09.2014.

Ringolds Balodis. Latvijas Republikas Satversmes 4. panta pirmā teikuma
"Valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda" zinātnisko komentāru papildinājums

darbojamies, vienmēr klātesoša ir vēstures un nākotnes perspektīva. Saskaroties ar kādas tiesību normas iztulkošanu, būtiski ir ņemt vērā vēsturiskā likumdevēja gribu un vēsturisko kontekstu, kurā norma radusies un attīstījusies,¹² un tieši par to šai komentāra papildinājumā arī ir runa.

Latvijas Republikas Satversmes 4. panta komentāra papildinājums¹³ par B daļas (Panta ģenēze) pirmo sadaļu (Karoga un valsts valodas regulējums pagaidu satversmēs)

Valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda. Latvijas karogs ir sarkans ar baltu svītru.

"Latvijas pagaidu satversmēs valsts karogs un valsts valoda konstitucionāli nebija reglamentēta. Ar pagaidu satversmju starpniecību valsts dibinātāji risināja citus aktuālos konstitucionālās politikas jautājumus. Savukārt gan valsts karoga krāsas, gan arī latviešu valoda kā valsts valoda tika uztvertas kā aksiomas, kuru papildu deklarēšana pagaidu satversmēs nebija nepieciešama. Kā Latvijas Tautas padomē norādījis K. Pauļuks: "Visas Tautas padomes frakcijas atzina, ka Latvijā latviešu valoda ir valsts valoda." Zīmīga situācija par pašsaprotamu lietu izpratni vērojama Latvijas Tautas padomes 1919. gada 27. augusta sēdē, kurā tika izskatīts likums par valodu tiesībām. Debatējot par šo likumprojektu, tika izteiktas iebildes, jo tajā neesot norādīts, ka latviešu valoda ir valsts valoda. Viens no komisijas locekļiem, skaidrojot situāciju, norādīja, ka tas notika "uz komisijas latviešu tautības locekļu priekšlikumu, kas ieskatīja, ka tā nav mūsu darīšana, pašu par sevi saprotamu lietu jums vēl sevišķi apstiprināt".¹⁴

Arī Satversmes teksts tika izstrādāts latviešu valodā.

"Satversme ar savu pastāvēšanu apliecināja tautas gribu un izvēli savas valsts pamatus pasludināt latviešu valodā, kas ir neatņemama konstitucionāla vērtība, kas iekļauj savas tautas domāšanas stilu, pasaules uzskatu un apvieno nāciju."¹⁵

Tādēļ par pilnīgi pamatotu atzīstams uzskats, ka "valoda, kurā konstitūcija tiek pieņemta, ir uzskatāma par valsts valodu".¹⁶

"Satversmes komisijas sagatavotais Satversmes 115. pants paredzēja: Latviešu valoda ir valsts valoda. Mazākuma tautību piederīgiem ir garantēta viņu valodas brīva lietošana kā runā, tā arī rakstos. Kādas mazākuma tautību valodas un cik tālu pielaižamas valsts pašvaldības un tiesu iestādēs, noteic sevišķs likums.

¹² Pleps, J. (2021). Vēstures nozīme tiesībnieka darbā. *Jurista Vārds*. 32(1194), 10.08.2021.

¹³ Druviete, I., Kārklīņa, A., Kusiņš, G., Pastars, E., Pleps, J. (2014). Satversmes 4. panta komentārs. No: *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi*. Aut. kol. prof. R. Baloža zin. vad. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 295–330.

¹⁴ Turpat, 298.

¹⁵ Turpat, 299.

¹⁶ Turpat.

*Ringolds Balodis. Latvijas Republikas Satversmes 4. panta pirmā teikuma
"Valsts valoda Latvijā ir latviešu valoda" zinātnisko komentāru papildinājums*

Latvijas Satversmes sapulcē šā panta piedāvājums izraisīja plašas diskusijas, kas bija saistīts ar latgaliešu rakstu valodas jautājumu. Vairāki Satversmes sapulces locekļi bija iesnieguši priekšlikumu noteikt, ka Latgales apgabalā par oficiālu valodu tiek atzīta latgaliešu izloksne [...]"¹⁷

"Tā kā Satversmes II daļu nepieņēma, valsts valodas regulējums tika saglabāts zemāka juridiskā spēka tiesību aktu līmenī. Latviešu valodas pozīcijas pilnā mērā nostiprināja 1935. gada Likums par valsts valodu."¹⁸

Tautas padome (turpmāk – TP vai priekšparlaments) 1918. gada 6. decembrī pieņēma pagaidu nolikumu "Par Latvijas tiesām un tiesāšanās kārtību",¹⁹ kurā kā "darišanu valoda tiesās un tiesu iestādēs" tika noteikta latviešu valoda, vienlaikus dodot likumisku pamatu arī krievu un vācu valodas brīvai lietošanai.²⁰ Šis solis iezīmēja sākumu faktiskai trīsvalodībai un jaunās valsts lingvistiskai tolerancei attiecībā uz lielāko mazākumtautību valodu lietošanu. Ielūkojoties tā laika statistikā, ir redzams visai izteikts krievu, taču ne vācu mazākumtautības īpatsvars salīdzinājumā ar citām mazākumtautībām. Saskaņā ar 1920. gada statistikas datiem Latvijā bija 1 596 131 iedzīvotājs, no tiem 72,8 % bija latvieši. Starp lielākajām mazākumtautībām ir minēti lielkrievi un baltkrievi – 12,6 %, ebreji – 5 %, vācieši – 3,6 % un poļi – 3,4 %.²¹ Iedzīvotāji gan nebija vienmērīgi izvietojušies visā valsts teritorijā – dati liecina, ka latviešu skaits laukos vietām sasniedza pat 90 % un vairāk, tomēr pilsētās šī proporcija bija pilnīgi cita. Tā Rīgā latviešu bija vien nedaudz vairāk par pusi jeb 55,12 %. Līdzīga situācija bija arī Liepājā – 52,29 %, bet Latgales pilsētās, piemēram, Rēzeknē latviešu bija vien 19,26 %, Daugavpilī pat vēl mazāk – 5,15 % (!).²² Ļoti nevienmērīgs bija mazākumtautību iedzīvotāju izvietojums dažādos reģionos. Vācu valodas izplatība plašāka bija Kurzemes pusē, bet krievu valodas – Latvijas dienvidaustrumos. Ir jāatzīst, ka Latvijā pagājušā gadsimta

¹⁷ Druviete, I., Kārklīņa, A., Kusiņš, G., Pastars, E., Pleps, J. (2014). Satversmes 4. panta komentārs. No: *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi*. Aut. kol. prof. R. Baloža zin. vad. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 300.

¹⁸ Turpat, 301.

¹⁹ Par Latvijas tiesām un tiesāšanās kārtību: Tautas padomes pagaidu nolikums. *Pagaidu Valdības Vēstnesis*. 1918. g. 14 (1.) decembris; *Latvijas Pagaidu Valdības Likumu un Rīkojumu Krājums*. 1, 15.07.1919.

²⁰ Svarīgi piebilst, ka šis Tautas padomes darbības otrajā mēnesī pieņemtais nolikums, ar kuru Latvija pārņēma Krievijas tiesu iekārtu, saglabājās arī pēc Latvijas Republikas Satversmes pieņemšanas, jo balstījās uz Krievijas 1864. gada Tiesu iekārtas likumu (ar tā grozījumiem līdz 1917. gada 1. augustam), kas savulaik tika uzskatīts par labāko Eiropā. Sk. Krūmiņa, V. (2013). Ievads Latvijas Republikas Satversmes VI nodaļas komentāram: tiesu varas evolūcija Latvijā. No: *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VI nodaļa. Tiesa. VII nodaļa. Valsts kontrole*. Aut. kol. prof. R. Baloža zin. vad. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 11–12.

²¹ Skujenieks, M. (1925). *Otrā tautas skaitīšana Latvijā*. Rīga, 52. Citēts pēc: Sosāre, M. (1992). Valodu likumdošanas jautājumi Latvijas Republikas pastāvēšanas sākuma posmā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. A daļa, 4, 01.04.1992.

²² Turpat, 58.

Ringolds Balodis. Latvijas Republikas Satversmes 4. panta pirmā teikuma
“Valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda” zinātnisko komentāru papildinājums

20.–30. gados krustojās lielu tautu kultūras un politikas iespaids un liela iedzīvotāju daļa prata vairākas valodas, ko īpaši var teikt par pilsētniekiem, kuri “lielā skaitā runāja divās, trīs un pat četrās valodās”.²³

Profesore Ina Druviete, kas ir arī viena no 4. panta komentētājām, savā publikācijā “Latvijas valodu politika Eiropas Savienības kontekstā” pamatoti norāda, ka pasaules vēsture ir arī nepārtrauktas valodu cīņas vēsture (valodu darvinisms). Valodu kontakti, pēc zinātnieces ieskata, nozīmē valodu konfliktus, un valodu attiecībās vienmēr ir valdījusi un valdīs konkurence.²⁴ Patiešām, Latvijā pirmajā (un vēlāk arī otrajā) neatkarības periodā par valodas statusu notika skarba politiskā cīņa, kurā latviešu valoda ir izcīnījusi sev valsts valodas statusu.

Satversmes komentāros ir citēti divu TP delegātu – Latviešu zemnieku savienības frakcijas locekļa Kārļa Vilhelma Pauļuka un Vācbaltiešu demokrātiskās partijas (*Deutsch-Baltische Demokratische Partei*) frakcijas un Nacionālo lietu komisijas priekšsēdētāja Paula Šimaņa – izteikumi 1919. gada 27. augusta sēdē. Ja Satversmes komentāros citētie izteikumi tiek atrauti no sēdes debates konteksta, tie var radīt nepareizu iespaidu par tā laika reālo situāciju jautājumā par latviešu valodu kā valsts valodu. Senās priekšparlamenta sēdes stenogramma spēcīgi ilustrē mazākumtautību un latviešu pārstāvju cīņu, par ko iepriekš runā Ina Druviete. Latviešu valodai pienākošos vietu neviens neuzlūkoja *per se*. Krievu valoda bija impērijas valoda, bet vācieši Latvijā gadu simteniem bija elites statusā. Bijušo muižas zemnieku, mājkalpotāju, kučieru un strādnieku valodai pēkšņa kļūšana par valsts pārvaldes oficiālo valodu viņiem vēl nebija arguments, lai necīnītos par krievu un vācu valodas privilēģijām. Šo aspektu labi raksturo TP 1919. gada 27. augusta sēdē barona Eduarda fon Rozenberga (pirmā Latvijas Republikas valsts kontroliera) teiktā runa, kuras fragments izsaka pašu šo domāšanas būtību (runāja vāciski): “Ja jūs, kungi, no mums prasāt latviešu valsts valodas prasānu, tad jūs prasāt no mums neiespējamo, jo šo valodu mēs, par nožēlošanu, nekad savās skolās neesam mācījušies. Bet jūs visi protat mūsu valodas, vai nu vāciski, vai krieviski, tādēļ mēs no jums nekā neiespējama neprasām!”²⁵

Zīmīgs ir Kārļa Vilhelma Pauļuka sēdē teiktais, kas citēts 4. panta Satversmes komentārā: “Visas Tautas padomes frakcijas atzina, ka Latvijā latviešu valoda ir valsts valoda.” Sevišķi tas ir nozīmīgs tāpēc, ka turpat viņš arī saka: “Ar šā likuma pieņemšanu agrākie vispārīgie nosacījumi krīt nost, jo šis projekts satur speciālu noteikumu par valodu tiesībām. [...] Bet tas nav izpildāms. No mums minoritātes prasa to, ko mēs nevaram izpildīt.”²⁶

²³ Sosāre, M. (1992). Valodu likumdošanas jautājumi Latvijas Republikas pastāvēšanas sākuma posmā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. A daļa, 4, 01.04.1992.

²⁴ Druviete, I. (1998). *Latvijas valodu politika Eiropas Savienības kontekstā*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, LZA Ekonomikas institūts, 147.

²⁵ Tautas padomes 4. sesijas 8. sēdes 1919. gada 27. augustā stenogramma.

²⁶ Turpat.

*Ringolds Balodis. Latvijas Republikas Satversmes 4. panta pirmā teikuma
"Valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda" zinātnisko komentāru papildinājums*

Izlasot Satversmes komentāros citēto Pauļuka runas fragmentu, kurā viņš runā par kādu agrāku vienošanos (nosacījumiem), rodas jautājums, par ko runā Pauļuks un kāds tam sakars ar konkrēto TP sēdi? Atbilde meklējama Tautas padomes kompozīcijā (veidošanā) un nosacījumos par darba organizāciju (arī valodas lietošanu) priekšparlamentā. Sēdē tika skatīts Mazākumtautību valodu likuma (turpmāk – MVL) projekts, kas cieši saistīts ar latviešu valodas lietošanu. Mazākumtautību delegāti TP bija iesnieguši apspriešanai pirmajā lasījumā MVL projektu. Tas bija izstrādāts TP Nacionālo lietu komisijā, un sēdē to komisijas vārdā prezentēja minētās komisijas priekšsēdētājs baltvācietis Pauls Šīmanis, kurš paziņoja, ka uzstājas TP mazākumtautību vārdā un ka tās “[...] neprasa vairāk, kā tikai to, ka ierēdņi prastu vēl citas valodas, lai nevienš valsts pilsonis latviešu valodas neprašanas dēļ netiktu ierobežots savās tiesībās”.

Pret likumprojektu asi iestājās latviskās partijas, piemēram, Zemnieku savienība, kuras pārstāvis Pauļuks MVL nodēvēja par “cittautībnieku programmu”, norādot, ka caur MVL minoritātes savām valodām faktiski prasa valsts valodas statusu un šādā veidā latviešu valodu kā valsts valodu cenšas apiet. Uz pārmetumu, ka MVL divainā kārtā netiek runāts par valsts valodu, Šīmanis teica, arī 4. panta komentārā citētos, zīmīgos vārdus, ka tas nav mazākumtautību pienākums par valsts valodu domāt... Ir skaidrs, ka baltvācieša, kas sēdē principiāli runāja tikai vācu valodā, paustais ir vien politiska atrunāšanās, jo Pauļuka teiktajā bija liela daļa taisnības. Kā var pieņemt likumu par valodu lietošanu Latvijas valstī, ja tajā nav iestrādāts valsts valodas noregulējums?

Lai arī MVL nav saglabājis, sēdes stenogrammā ir fiksēti tā svarīgākie principi. Pirmkārt, likumprojekta pamatprincips bija “dažādās Latvijas vietās dažādām valodām dažādas tiesības”.

Otrkārt, no stenogrammas var saprast būtisku MVL ietvertu algoritmu, kas bija sasaistīts ar attiecīgā valsts administratīvā reģiona minoritāšu apdzīvotības blīvumu. Tā, piemēram, ja pilsētā 20 % vai attiecīgā pagastā dzīvo 50 % mazākumtautības iedzīvotāju, tad minoritātes valoda bauda tur valsts valodas statusu. No Mazākumtautību valodu likuma projekta izrietēja īpašas tiesības vācu valodai pilsētās valsts centrālajā daļā, bet krievu valodai sevišķs statuss Latgalē un vēl četrās valsts pilsētās.

Satversmes komentāros pamatoti ir teikts, ka, aizstāvot MVL projektu, par argumentu norādīts, ka “komisijas latviešu tautības locekļi” ir atbalstījuši MVL.²⁷ Patiešām, šāds apgalvojums bija, un, visticamāk, tas izraisīja pamatīgu politisku traci. Latviešu pārstāvji TP Nacionālo lietu komisijā taisnojās, ka darbs tajā galvenokārt noticis svešvalodā, bez viņu aktīvas iesaistes u. tml. Tam nekavējoši sekoja Latviešu zemnieku savienības frakcijas paziņojums, ka tā atsauc savus pārstāvjus no Nacionālo lietu komisijas, to vietā nozīmējot citus. Viens no atsauktajiem bija arī dzejnieks Kārlis Skalbe, kuru kaunināja, –

²⁷ Druviete, I., Kārklīņa, A., Kusiņš, G., Pastars, E., Pleps, J. (2014). Satversmes 4. panta komentārs. No: *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi*. Aut. kol. prof. R. Baloža zin. vad. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 298.

Ringolds Balodis. Latvijas Republikas Satversmes 4. panta pirmā teikuma
"Valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda" zinātnisko komentāru papildinājums

kā viņš, tik pārliecināts latviešu patriots būdams, būtu varējis apstiprināt pret latviešu valodu vērstu likumprojektu.²⁸

1919. gada 27. augusta debates par MVL bija pirmā nopietnā diskusija TP par valsts valodu Latvijas valstī. Latgaliešu delegātu ieskatā MVL projekts esot "Bābeles torņa būvēšana".²⁹ Debates noslēdzās ar Pauļuka diplomātisko viedokli, ka valodu jautājums nav priekšparlamenta kompetencē. TP tomēr esot "kārtības nodibināšanai", bet valodas jautājums esot jāatstāj Satversmes sapulces ziņā. MVL projekts tika noņemts no dienaskārtības. Dažus mēnešus pēc tikko aplūkotajām debatēm kā savdabīga atbalss sekoja Tautas padomes kārtības ruļļa grozījums (38. pants), ar kuru latviešu valoda ieguva apzīmējumu "valsts valoda". Zīmīgi, ka jaunais regulējums pieļāva jebkādu tulkošanu TP sēdes laikā tikai uz krievu, bet ne uz vācu valodu.³⁰

Atgriežoties pie jautājuma par aplūkotajās debatēs Pauļuka minēto vienošanos attiecībā uz latviešu valodu kā valsts valodu, ir jāieskatās TP veidošanās pamatprincipos.

TP bija nevēlēts, revolucionāri pašorganizēts pagaidu veidojums, kas tika radīts valsts izveidošanai. Latviešu politiskās organizācijas, dibinot TP, nostiprināja šādu apņemšanos: "Pie Latvijas Tautas Padomes piedalās ar saviem deputātiem: a) politiskas partijas, b) nacionālās minoritātes un c) tie Latvijas novadi, t. i., Kurzeme un Latgale, kuros šimbrīžam nepastāv politiskas partijas".³¹

Viens no Tautas padomes dibinātājiem Spricis Paegle, kas bija piedalījies arī TP dibināšanas sēdē 1918. gada 17. novembrī, norādīja, ka, TP dibinot, tika lemts 20 % no kopējā TP locekļu skaita atvēlēt nacionālajām minoritātēm ("pa visām tautībām kopā").³² Šo apgalvojumu zināmā mērā apstiprina arī kāds cits tā laika notikumu aculiecinieks Ādolfs Klīve, kura atmiņās var lasīt, ka Kārlis Ulmanis, kas bija TP īstenais veidotājs un arhitekts, "nacionālām minoritātēm rezervēja pārstāvību proporcionāli latviešu skaitam [?] bez tuvākiem noteikumiem".³³

²⁸ Vēlāk dzejnieks bija viens no aktīvākajiem latviešu kā valsts valodas aizstāvjiem 1922. gadā Satversmes sapulces debatēs par Satversmes 115. pantu un arī 4. Saeimas diskusijā par 1932. gada speciālā valsts valodas likuma normām.

²⁹ Tautas padomes 4. sesijas 8. sēdes 1919. gada 27. augustā stenogramma.

³⁰ "Pārlabojumi un jautājumi, kuri ierosināti pa sēdes laiku un ceļami uz balsošanu uz Tautas Padomes locekļa – valsts valodas nepratēja – lūgumu, pārtulkotjami krievu valodā. Tulkošanu prezidents var uzticēt sevišķam tulkam." Sk. Latvijas Tautas padomes kārtības rullis 23.08.1919., 38. panta otrā daļa. No: *Likumu un Valdības Rīkojumu Krājums*. 11, 1919.

³¹ Tautas padomes politiskā platforma: pieņemta Latvijas Tautas padomes sēdē 17.11.1918., 3. panta otrā daļa. *Valdības Vēstnesis*. 1, 14.12.1918.

³² Paegle, S. (1939). *Kā Latvijas valsts tapa*. Otrais izd. Rīga: Liepājas Burtnieks, 212.

³³ Savās atmiņās Ādolfs Klīve norāda, ka Ulmanis, "atstājot minoritātēm deputātu sūtīšanu uz Tautas padomi pēc neierobežota pašu ieskata", esot pieļāvis būtisku "inkonsekvensi". Klīve pārmet Ulmanim, ka "dažas latviešu konservatīvās partijas Tautas padomē neuzņēma, bet vācieši un citas minoritātes konservatīvos politiķus uz TP varēja sūtīt bez ierobežojuma". No: Klīve, Ā. (1969). *Brīvā Latvija: Latvijas tapšana: atmiņas, vērojumi un atzinumi*. Bruklina: Grāmatu Draugs, 234, 242.

*Ringolds Balodis. Latvijas Republikas Satversmes 4. panta pirmā teikuma
"Valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda" zinātnisko komentāru papildinājums*

Ir jānorāda, ka Tautas padomē jauni locekļi tika uzņemti kooptācijas kārtībā, kas nozīmē, ka priekšparlaments jaunus locekļus uzņēma, tos apstiprinot ar balsu vairākumu. Šāda kārtība tika praktizēta no TP nodibināšanas sākuma un vēlāk, 1919. gada 23. augustā, tā tika nostiprināta arī TP kārtības rullī.³⁴ TP darbības laikā (1918–1920) tās locekļu skaits būtiski pieauga, kas ietekmēja attiecīgi arī minoritāšu pārstāvniecību. TP dibināja 40 delegāti 1918. gada 17. decembrī, un starp viņiem nebija neviena mazākumtautību pārstāvja, bet pēc pāris nedēļām, sanākot kopā uz pirmo sesiju, TP piedalījās 53 latviešu deputāti, pieci vācu un trīs ebreju tautības pārstāvji.³⁵ TP darbību noslēdzot, tajā bija 245(!), pēc citiem datiem – 297 dalībnieki. Tas nozīmē, ka TP prezidijam vajadzēja rūpīgi izvērtēt katru jaunu partijas iesniegumu par uzņemšanu TP. Ņemot vērā to, ka priekšparlaments ne tikai teicami tika galā ar izsvērtu likumdošanu, bet arī spēja gādāt par normālu parlamenta pienākumu veikšanu (TP spēja nodrošināt labu darba organizāciju), ir pamats domāt, ka TP prezidijam izdevās salāgot sākotnēji pieļemtās proporcijas un piedāvāto kandidātu kvalifikāciju. Pamatdarba valoda bija latviešu valoda, un lietvedība tika kārtota latviešu valodā, tādējādi var pieņemt, ka, mazākumtautību delegātus apstiprinot, notika arī Pauļuka 1919. gada 27. augusta sēdē minētā vienošanās par latviešu valodu kā oficiālo valodu.

Tas ir gluži saprotami, ka Latvijas Republikā latviešu valoda ir oficiālā saziņas valoda, taču intereses vērts ir fakts, ka līdztekus latviešu valodai kā parlamentā, tā arī pašvaldībās savu vietu pirmajā neatkarības laikā ieņēma krievu un vācu valoda.³⁶ Šeit svarīgi ir piebilst, ka latviešu valodas tiesiskais stāvoklis nebija noteikts Satversmē. Līdz 1932. gadam krievu un vācu valodai bija privilēģētais statuss iepretim citām svešvalodām. Tautas padomē sākās, Satversmes sapulcē turpinājās, bet starpkaru Saeimās deputātu savstarpējā saziņā nostiprinājās faktiska trīsvalodība. Lietvedība Saeimā tika kārtota tikai latviešu valodā,³⁷ tomēr deputāti, pēc izvēles, sēdēs varēja runāt latviešu, krievu, vācu valodā, kā arī latgaliešu izloksnē. Latgaliešu runas jau stenografējot pārveidoja literārā latviešu valodā, bet krievu un vācu valodā teiktās runas (pareizāk, to atreferējumus)

³⁴ Pirmkārt, attiecīgā partija vērsās ar lūgumu Tautas padomes prezidijā (norādot konkrētus delegātus). Otrkārt, prezidijā tiek izskatīts šis lūgums. Treškārt, Tautas padomes kopsēdē ar balsu vairākumu tiek lemts par partijas virzīto delegātu mandātu atzīšanu (kooptācija). Sk. Latvijas Republikas Tautas Padomes kārtības rullis: 23.08.1919., 1. un 2. pants. *Likumu un Valdības Rikojumu Krājums*. 11, 1919.

³⁵ Paegle, S. (1939). *Kā Latvijas valsts tapa*. Otrais izd. Rīga: Liepājas Burtnieks, 228.

³⁶ Balstoties uz Saeimas stenogrammu izpēti, var izdarīt visai pārliecinošu pieņēmumu, ka daļa minoritāšu deputātu nevis nemācēja, bet politisku iemeslu dēļ nevēlējās runāt latviešu valodā, savukārt panākt tikai latviešu valodas lietošanu parlamentā un pašvaldībās nebija izteiktas politiskas gribas. Saeimas sastāvs, līdzīgi kā mūsdienās, bija visai sadrumstalots. Koalicijas bija vājas un nevienam nebija spēka iegūt uz "sava kakla" organizētas piecu, sešu cilvēku lielas vācu minoritātes frakcijas deputātus un tikpat daudz krievu tautības pārstāvju...

³⁷ "Katrs Saeimai priekšā ceļams iesniegums rakstiski formulējams latviešu valodā un no iesniedzēja parakstāms". Sk. Saeimas kārtības rullis: 26.03.1923., 45. pants. *Valdības Vēstnesis*. 65, 27.03.1923. <https://tzpi.lu.lv/likumdeveja-kartibas-rullis/>

Ringolds Balodis. Latvijas Republikas Satversmes 4. panta pirmā teikuma
“Valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda” zinātnisko komentāru papildinājums

saskaņā ar Saeimas kārtības rulli (1923. un 1929.)³⁸ pašiem runātājiem bija jāiesniedz stenogrammu nodaļā.³⁹ Izņēmums (to var uzskatīt par tā laika konstitucionālu parašu) bija referentu pienākums runāt latviešu valodā valsts budžetu pieņemot.⁴⁰ Faktisko trīsvalodību saziņā krietni samazināja, taču pilnībā to neatcēla arī 1932. gada Valsts valodas noteikumi ar likuma spēku⁴¹ un pat ne 1935. gada Valsts valodas likums.

Latviešu valodas juridiskais statuss līdz pat 1932. gadam bija nenoteikts par spīti vairākiem normatīvajiem aktiem, kuros latviešu valoda tika saukta par valsts valodu. Pirmo reizi latviešu valoda par valsts valodu ir nosaukta 1918. gada 16. decembra Pagaidu nolikumā par Latvijas tiesām un tiesāšanās kārtību (10. pants)⁴² un vēlāk arī citos tiesību aktos, piemēram, 1919. gada 23. augusta Tautas padomes kārtības rulli (38. pants), 1919. gada 8. decembra likumā “Par Latvijas izglītības iestādēm” (8. pants),⁴³ 1921. gada 22. novembra Ministru kabineta noteikumos “Par ierēdņu pārbaudīšanu valsts valodas

³⁸ Saeimas 1923. gada kārtības rulli un arī tā aizvietotajā – 1929. gada Saeimas kārtības rulli – tika noteikts, ka gadījumā, ja deputāts sēžu laikā runā vāciski vai krieviski, tad tautas priekšstāvim pašam ir jānodrošina runas tulkojuma iesniegšana Saeimas stenogrammu birojā. No paša deputāta, kas izvēlējas runāt šajās valodās, bija atkarīgs, vai sēdē sacītais parādījās stenogrammās. Sk.: Saeimas kārtības rullis: 26.03.1923., 146. pants. *Valdības Vēstnesis*. 65, 27.03.1923.; Saeimas kārtības rullis: 20.03.1929., 147. un 148. pants. *Valdības Vēstnesis*. 79, 10.04.1929. *Tiesību zinātņu pētniecības institūts*. <https://tzpi.lu.lv/likumdeveja-kartibas-rullis/>

Par šā regulējuma darbību viegli var pārliecināties, ielūkojoties stenogrammās. Tā piemēram, 1. Saeimas sēžu stenogrammās pie deputāta Markusa Nuroka (frakcijas “Agudas Izrael” loceklis) teiktā var lasīt stenogrāfistu piezīmi, ka runātājs ir uzstājies vācu valodā un tālāk zemsvītras atsaucē piebilsts, ka teksts ir runas atreferējums latviešu valodā. To pašu var redzēt, ieskatoties deputāta Maksa Lazersona (frakcija “Ceire Cion”) runas tekstā. Tur gan rakstīts, ka viņš runā krievu valodā. Sk. Latvijas Republikas 1. Saeimas 1. sesijas 7. sēdes 1922. gada 13. decembrī stenogrammu. *Tiesību zinātņu pētniecības institūts*. <http://tzpi.lu.lv/pirmais-neatkaribas-laiks/saeimas-stenogrammas/>

³⁹ Ja runu atreferējumi netika iesniegti, stenogrammā tie arī neparādās. Piemēram, stenogrammā pie Saeimas deputāta Leonīda Jeršova (Strādnieku un zemnieku frakcija) uzvārda nav runas teksta, bet lasāma piezīme, ka deputāts uzstājies krievu valodā un “runas atreferējums nav iesniegts”. Sk. Latvijas Republikas 3. Saeimas 8. sesijas 1. sēdes 1931. gada 20. janvārī stenogrammu. *Tiesību zinātņu pētniecības institūts*. <http://tzpi.lu.lv/pirmais-neatkaribas-laiks/saeimas-stenogrammas/>

⁴⁰ Piemēram, 1929. gada 8. februāra sēdē Saeimas deputātam V. Piguļevskim, kuram bija jāziņo par 1928./29. gada budžeta nodokļu atlaidi sakarā ar plūdiem, krusām un neražām. Stenogramma liecina, ka viņš runu uzsāka krievu valodā, taču pēc starpsaucieniem zālē un sēdes vadītāja aizrādījuma pārgāja uz latviešu valodu, ko, spriežot pēc stenogrammas, referents pārvaldīja teicami. Sk. Latvijas Republikas 3. Saeimas 2. sesijas 6. sēdes 1929. gada 8. februāra stenogrammu. *Tiesību zinātņu pētniecības institūts*. <http://tzpi.lu.lv/pirmais-neatkaribas-laiks/saeimas-stenogrammas/>

⁴¹ Noteikumi par valsts valodu (izdoti Latvijas Republikas Satversmes 81. panta kārtībā): 18.02.1932. *Valdības Vēstnesis*. 39, 18.02.1932.

⁴² Par Latvijas tiesām un tiesāšanās kārtību: Tautas padomes pagaidu nolikums, 10. pants. *Latvijas Pagaidu Valdības Likumu un Rikojumu Krājums*. 1, 15.07.1919.

⁴³ Likums par Latvijas izglītības iestādēm: 08.12.1919. *Likumu un Valdības Rikojumu Krājums*. 13, 31.12.1919.

Ringolds Balodis. Latvijas Republikas Satversmes 4. panta pirmā teikuma
"Valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda" zinātnisko komentāru papildinājums

prašanā",⁴⁴ 1923. gada 4. oktobra Satversmes 81. panta kārtībā izdotajos noteikumos ar likuma spēku "Noteikumi par Latgales apgabaltiesas vecākā notāra darbības atjaunošanu attiecībā uz aktu apstiprināšanu"⁴⁵ un 1924. gada 17. novembra likumā "Par virsnieku un kara ierēdņu pārbaudīšanu valsts valodas prašanā".⁴⁶ Likumos ir manāma arī nekonsekvence jēdziena lietošanā, piemēram, 1923. gada 18. jūlija Likumā par sapulcēm⁴⁷ tika runāts par sapulcēm, ko sarīko ārzemnieki, kā arī par "valodas brīvību", taču tajā nav jēdziena "valsts valoda". Līdzīgi ir arī 1923. gada 23. aprīļa likumā, kas apstiprināja Latvijas Universitātes Satversmi. Satversmes 3. punktā tika runāts par latviešu valodu, nevis par valsts valodu,⁴⁸ kas, kā zināms, ļāva pamatpriekšmetus mācīt gan vācu, gan krievu valodā. Spilgts piemērs ir vienā dienā – 1919. gada 8. decembrī – pieņemtais likums "Par Latvijas izglītības iestādēm" un "Par mazākuma tautību skolu iekārtu Latvijā".⁴⁹ Vienā likumā parādās jēdziens "valsts valoda", bet otrā no tā lietošanas likumdevējs ir izvairījies. Tas skaidrojams ar to, ka tiesību normu hierarhijā nebija noteikts valsts valodas statuss un nebija arī konsekventas valsts valodas politikas. Situācija mainījās tikai pēc tam, kad 1932. gada 18. februārī tika pieņemti Valsts valodas noteikumi ar likuma spēku un beidzot tika noteikts latviešu valodas statuss. No šī brīža sāka mainīties attieksme pret valodu lietošanu ne tikai pašā valsts pārvaldē, bet arī ārpus tās.

Satversmes sapulcei caurskatot Satversmes otro daļu, mazākumtautības debatēt par 115. pantu⁵⁰ negāja. To var izskaidrot ar apstākli, ka šā panta otrais teikums⁵¹ ietvēra apņemšanos izstrādāt speciālu MVL, pie kura tieši tobrīd noritēja aktīvs darbs

⁴⁴ Noteikumi par ierēdņu pārbaudīšanu valsts valodas prašanā: 22.11.1921. *Valdības Vēstnesis*. 269, 28.11.1921.

⁴⁵ Noteikumi par Latgales apgabaltiesas vecākā notāra darbības atjaunošanu attiecībā uz aktu apstiprināšanu (izdoti Latvijas Republikas Satversmes 81. panta kārtībā): 04.10.1923. *Valdības Vēstnesis*. 222, 08.10.1923.

⁴⁶ Likums par virsnieku un kara ierēdņu pārbaudīšanu valsts valodas prašanā: 17.11.1924. *Valdības Vēstnesis*. 262, 22.11.1924.

⁴⁷ Likums par sapulcēm: 18.07.1923. *Valdības Vēstnesis*. 152, 18.07.1923.

⁴⁸ Latvijas Universitātes Satversme: 27.04.1923., 3. punkts. *Valdības Vēstnesis*. 66, 28.03.1923.

⁴⁹ Likums par mazākuma tautību skolu iekārtu Latvijā: 08.12.1919. *Likumu un Valdības Rīkojumu Krājums*. 13, 31.12.1919.

⁵⁰ Sākotnējā Satversmes 115. panta redakcija tika pieņemta Satversmes otrās apakškomisijas sēdē 1921. gada 29. aprīlī, piedaloties četriem apakškomisijas locekļiem: Fricim Jansonam, Andrejam Kuršinskim, Paulam Kalniņam un Jakovam Helmanim (kā mazākumtautību pārstāvim). Sēdē bez jebkādam diskusijām pieņēma un ieprotolēja jaunu Satversmes projekta normu: "Latviešu valoda ir valsts valoda. Mazākuma tiesību piederīgiem tiek garantēta viņu valodas svabada lietošana kā runā, tā arī rakstos." Sk. Satversmes 2. apakškomisijas 1921. gada 29. aprīļa sēdes protokolu Nr. 60. Nav publicēts.

⁵¹ Satversmes otrās daļas projekta 115. panta redakcija bija šāda: "Latviešu valoda ir valsts valoda. Mazākuma tautību piederīgiem ir garantēta viņu valodas brīva lietošana kā runā, tā arī rakstos. Kādas mazākuma tautību valodas un cik tālu pielaižamas valsts pašvaldības un tiesu iestādēs, noteic sevišķs likums."

*Ringolds Balodis. Latvijas Republikas Satversmes 4. panta pirmā teikuma
"Valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda" zinātnisko komentāru papildinājums*

Satversmes izstrādes komisijā.⁵² No komentāriem sēdes laikā vairījās pat Pauls Šimanis, kurš Satversmes komisijā nesekmīgi bija centies 115. panta otrajā teikumā mainīt, pēc viņa domām, abstrakti interpretējamu juridisku jēdzienu "mazākuma tautības" pret konkrētu tautību uzskaitījumu (ebreju, vācu un krievu).⁵³ Arī šie MVL projekti līdz mūsu dienām nav saglabājušies, taču galvenās iezīmes ir redzamas Satversmes izstrādes komisijas protokolos.⁵⁴ Regulējums tajos pārspēj iepriekš aprakstīto TP projektu. Vairs netiek runāts par algoritmiem, kas balstītos uz divdesmit vai piecdesmit procentiem, bet uz piecdesmit vai pat desmit procentiem (kā kurā likumprojektā) mazākumtautību dzīvojošo attiecīgajā pašvaldībā. Piemēra pēc var ieskatīties Lielkrievu likumprojekta 45. panta redakcijā, kas pilnā apjomā tiek citēta komisijas protokolā: "Visās tanīs Latvijas pašvaldības vienībās, kurās lielkrievi sastāda ne mazāk kā 10 % no vispārējā iedzīvotāju skaita, iedzīvotājiem ir tiesība griezties pie visiem – tiesu, valsts un pašvaldības iestādēm – kā mutiski, tā arī rakstiski lielkrievu valodā." Likumprojekta nākamajā, t. i., 46. pantā, noteikts: "Visi vietējie valdības un pašvaldības iestāžu rīkojumi publicējami vispārējai zināšanai arī krievu valodā." Bet savukārt 49. pantā rakstīts, ka "tiesu iestādēs prāvniekiem atļauts rakstos un vārdos lietot lielkrievu valodu". Grūti pateikt, kādi būtu bijuši algoritmi, ja komisijas MVL projekts būtu nonācis līdz Satversmes sapulces pirmajam lasījumam, taču tam nebija lemts notikt.

Kad kļuva skaidrs, ka iecere par Satversmes otro daļu ir pilnīgi izgāzusies un latviešu valoda netiks konstitucionāli noteikta, un tādējādi nebūs arī pie 115. panta piebildes par mazākumtautību valodu speciālajiem likumiem, tika pielikts punkts MVL projektam. Satversmes komisijas 1922. gada 14. jūlija sēdē,⁵⁵ noslēdzot komisijas darbu, tās priekšsēdētājs Mārgers Skujenieks, atvadoties no Satversmes komisijas locekļiem, sacīja: "Nav ko domāt, ka šis likums [MVL] komisijā šinī [Satversmes sapulces] sesijā vēl varētu tikt pieņemts, kamdēļ tas no dienas kārtības tiek noņemts." Protokolā ir fiksēts Skujenieka

⁵² Sākumā bija ideja gatavot vairākus MVL – krieviem savu, vāciešiem savu un ebrejiem savu. Šāda pieeja tika atbalstīta Satversmes komisijā, kurā MVL skatīja trīs lasījumus un gatavoja iesniegšanai Satversmes sapulces prezidijam tālākai virzībai sēdē. No Satversmes komisijas protokolos piefiksētajiem fragmentiem ir saprotams, ka Šimanis bija galvenais šo likumu virzītājs un turpināja savas jau TP iesāktās iestrādes šai virzienā. Komisijas protokolos lasāms, ka komisija pēc Šimaņa ieteikuma nolēma dažādu mazākumtautību likumus apvienot vienā ("vācu un lielkrievu valodu likumus" savienot vienā likumprojektā un izdarīt to trešajā lasījumā), par ko komisija iebildumus necēla. Sk. Satversmes komisijas 1921. gada 3. novembra sēdes protokolu Nr. 58; Satversmes komisijas 1922. gada 8. jūlija sēdes protokolu Nr. 70 un Satversmes komisijas 1922. gada 14. jūlija sēdes protokolu Nr. 77. *Tiesību zinātņu pētniecības institūts*. <https://tzpi.lu.lv/satversmes-sapulces-komisijas-sezu-protokoli/>

⁵³ Satversmes komisijas 1921. gada 3. novembra sēdes protokols Nr. 58. *Tiesību zinātņu pētniecības institūts*. <https://tzpi.lu.lv/satversmes-sapulces-komisijas-sezu-protokoli/>

⁵⁴ Satversmes komisijas 1922. gada 8. jūlija sēdes protokols Nr. 70. *Tiesību zinātņu pētniecības institūts*. <https://tzpi.lu.lv/satversmes-sapulces-komisijas-sezu-protokoli/>

⁵⁵ Satversmes komisijas 1922. gada 14. jūlija sēdes protokols Nr. 77. *Tiesību zinātņu pētniecības institūts*. <https://tzpi.lu.lv/satversmes-sapulces-komisijas-sezu-protokoli/>

*Ringolds Balodis. Latvijas Republikas Satversmes 4. panta pirmā teikuma
"Valsts valoda Latvijā ir latviešu valoda" zinātnisko komentāru papildinājums*

paskaidrojums. Darbs netiek turpināts, jo apakškomisija nespēj sanākt uz sēdi, lai nolemtu par MVL trešo lasījumu. Protokolā ir ierakstīts, ka "komisijas priekšsēdētājs vēl konstatē, ka Satversmes komisija ir veikusi savu darbu un tamdēļ tās sēdes ir pārtraucamas."⁵⁶

Īstais iemesls, visticamāk, nav saistāms ar komisijas darba organizāciju, drīzāk jau ar to apstākli, ka latviešu valoda tā arī netika nostiprināta valsts pamatlikumā par valsts valodu, un līdz ar to tālāk netika virzīti arī mazākumtautību atsevišķie valodu regulējumi. Jautājumu par latviešu valodu kā valsts valodu turpmākos desmit gadus Latvijas likumdevējs vairs nekustināja.

Latgalieši Satversmes sapulces 1922. gada 7. februāra sēdē iesaistījās asās debatēs par 115. pantu. Satversmes sapulces loceklis latgalietis Francis Kemps iesniedza priekšlikumu 115. panta pirmo teikumu "latviešu valoda ir valsts valoda" papildināt ar vārdiem "pie kam Latgales apgabalā par oficiālo valodu tiek atzīta latgaliešu izloksne". Šis priekšlikums tika noraidīts, tāpat kā visi citi latgaliešu priekšlikumi.⁵⁷ Latgalē ievēlētie Satversmes sapulces locekļi nepārprotami apvainojās un neskopojās izteikumos, debatēs paužot lielu satraukumu par asimilācijas politiku, ko pārējā Latvija realizē pret latgaliešiem. Franča Kempa ieskatā "latgaliskā izloksne" ir skaista un bagāta⁵⁸ un smiešanās par to esot [pārējo latviešu] šovinisma izpausme. Tas nav "patriotisms" un nav arī "nopietna valsts būvēšana", bet tas ir "šovinisms pašas tautas iekšā", no Saeimas tribīnes sacīja Kemps.⁵⁹ Viņš skumji secināja, ka izskatoties, ka pēc Satversmes pieņemšanas šādā redakcijā latgalieši atradīšoties daudz sliktākā situācijā nekā nacionālās minoritātes. Pārmetumi tika adresēti ne tikai ierēdņiem, kas lemj par Latgales lietām, bet arī kolēģiem, Satversmes sapulces locekļiem:

"Mūsu izloksne nav tik saprotama un nav tik mīla, kā mēs domājam, jo bieži vien mēs novērojam, ka, latgaliešiem nākot runāt, sapulce pa lielākai daļai atstāj zāli. [...] no visām pusēm dzirdam un jūtam, ka to [latgaliešu izloksni] izsmej, izķēmo, izjoko, pat noliedz."⁶⁰ [...]

⁵⁶ Satversmes komisijas 1922. gada 14. jūlija sēdes protokols Nr. 77. *Tiesību zinātņu pētniecības institūts*. <https://tzpi.lu.lv/satversmes-sapulces-komisijas-sezu-protokoli/>

⁵⁷ Latgaliešu sarūgtinājums, skatot vienu no pēdējiem Satversmes likumprojekta pantiem, bija liels, un tas krājās jau ilgi. Sākumā, 1921. gada 5. oktobrī Satversmes sapulces kopsēdē otrajā lasījumā caurskatot Satversmes pirmo daļu, tika noraidīts latgaliešu priekšlikums Satversmes 4. pantu izteikt šādi: "Latgale bauda apgabala pašvaldības tiesības, kuras nosakāmas ar atsevišķu likumu." Toreiz latgaliešiem Mārgers Skujenieks bija paskaidrojis, ka šāds jautājums var tikt aplūkots otro Satversmes daļu skatot. 1922. gada 4. aprīlī Satversmes sapulces kopsēdē trešajā lasījumā tika noraidīts otrais latgaliešu mēģinājums papildināt ar līdzīgu satura redakciju Satversmes 99. pantu: "Latgale bauda plašas apgabala pašvaldības tiesības, kuras robežas nosaka atsevišķs likums".

⁵⁸ Satversmes sapulces 4. sesijas 8. sēdes 1921. gada 5. oktobrī stenogramma. No: *Latvijas Satversmes sapulces stenogrammu izvēlums (1920–1922). Latvijas Republikas Satversmes projekta apspriešana un apstiprināšana*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006.

⁵⁹ Turpat.

⁶⁰ Satversmes sapulces 4. sesijas 1921. gada 4. un 5. oktobra sēdes stenogramma. No: *Latvijas Satversmes sapulces stenogrammu izvēlums (1920–1922). Latvijas Republikas Satversmes projekta apspriešana un apstiprināšana*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006.

Ringolds Balodis. Latvijas Republikas Satversmes 4. panta pirmā teikuma
"Valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda" zinātnisko komentāru papildinājums

"Dažās citās lietās, kā skolu un pašvaldību lietās, mēs [latgalieši] esam nostādīti zemāk nekā minoritātes un mums jau tagad vajadzīgs prasīt minoritāšu tiesības. Šai jautājumā mēs negribam arīdzt būt zemāki par minoritātēm."⁶¹

Protams, latgaliešiem blakus to latviskajai nacionāli kulturālai identitātei, kas ir kopēja visai latviešu nācijai, pastāv arī to specifiskā kultūrvēsturiskā identitāte.⁶² Bezspēcīgajām dusmām par viņu visu likumdošanas iniciatīvu bloķēšanu vajadzēja kaut kā izlauzties uz āru, un trešajā lasījumā viņi atturējās balsojumā par Satversmes otro daļu. Saskaitot visas balsis, izrādījās, ka pietrūkst vien sešu balsu.⁶³ Tas nozīmēja, ka pat ar pusi no organizēto latgaliešu balsīm⁶⁴ būtu pilnīgi pieticis, lai Satversmes otrā daļa kļūtu par Satversmes neatņemamu daļu. Atšķirībā no Satversmes sapulces vairākuma, kas balsojumā atturējās vai balsoja pret likumprojektu, latgalieši izvēlējās nākt klajā ar paziņojumu (motivāciju). Satversmes sapulcei pēc balsojuma bija jāuzklausā latgaliešu paziņojums, ka viņi "atturējās tāpēc, ka, minēto Satversmes daļu caurskatot, tika noraidīts priekšlikums par Latgales apgabala pašvaldību, kā arī nepieņemti citi uz Latgali attiecošies pārlabojuumi un papildinājumi".⁶⁵ Šai paziņojumā nešaubīgi jaušams savs dramaturģijas elements, jo, kā jau minēts, puses organizēto latgaliešu balsu būtu pilnīgi pieticis, lai šim Latvijas konstitucionālismam svarīgajam balsojumam būtu pozitīvs iznākums. Tā latgalieši pielika punktu divus gadus ilgušajai Satversmes otrās daļas rakstīšanai, līdz ar to par Satversmes pieņemšanas datumu kļuva 1922. gada 15. februāris.⁶⁶

Latgaliešu centieniem ietvert Satversmes normās atsaucē uz Latgales autonomiju un tiesībām uz izlokšni nebija lemts piepildīties, līdz Zigfrīda Annas Meierovica vadītais Ministru kabinets to valdības noteikumu līmenī atrisināja Satversmes izstrādes laikā. 1921. gadā valodas jomā tika pieņemti vairāki noteikumi, kas attiecās arī uz Latgali vai tikai uz Latgales reģionu. Lai arī vairs nav iespējams pārliecināties par visu šo valdības

⁶¹ Satversmes sapulces 4. sesijas 7. sēdes 1921. gada 4. oktobrī stenogramma. No: *Latvijas Satversmes sapulces stenogrammu izvilks (1920–1922). Latvijas Republikas Satversmes projekta apspriešana un apstiprināšana*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006.

⁶² Levits, E. (2019). *Valstsgriba. Idejas un domas Latvijai 1985–2018*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 556–557.

⁶³ Balsojumā piedalījās 130 sapulces locekļi, no tiem tikai 62 balsoja par Satversmes pieņemšanu. Lai gan pret bija tikai seši un atturējās 62, faktiski pret bija 68 balsis, jo atturējušos deputātu balsis tika pieskaitītas pret balsojušo skaitam. Saskaņā ar Latvijas konstitucionālo tradīciju atturēties būtībā nozīmēja balsot pret, tikai izteikt to "maigākā formā". Šeit ir nepieciešams paskaidrot balsojuma "atturēties" nozīmi parlamentārisma. Atturēties balsojumā nenozīmē būt pasīvam. Latgaliešu deputāti, tāpat visi pārējie sapulces locekļi, kas atturējās liktenīgajā balsojumā, nebija pret Satversmes otro daļu principā, jo šādā gadījumā viņi izvēlētos balsot pret. Šādi balsojot, politiķi izrādīja attieksmi pret lēmumprojektu vai konkrētā gadījumā – likumprojektu. Ja balsojumā politiķi atturas, tad, visbiežāk, viņi vēlas parādīt, ka nav gatavi atbalstīt priekšlikumu, taču, ja priekšlikums būtu kvalitatīvāk izstrādāts, deputāti to atbalstītu.

⁶⁴ Satversmes sapulces balsojumu analīze liecina, ka latgaliešiem bija 17 vai 18 balsis, kas nozīmē, ka pat mazāk par pusi latgaliešu balsu būtu pilnīgi pieticis Satversmes otrās daļas pieņemšanai.

⁶⁵ Latvijas Satversmes sapulces 5. sesijas 34. sēdes 1922. gada 5. aprīlī stenogramma.

⁶⁶ Balodis, R. (2021). Kā cīņa par latgaliešu valodu ietekmēja latviešu valodas statusu. *Jurista Vārds*. 38, 21.09.2021.

Ringolds Balodis. Latvijas Republikas Satversmes 4. panta pirmā teikuma
"Valsts valoda Latvijā ir latviešu valoda" zinātnisko komentāru papildinājums

noteikumu efektivitāti, tomēr valdību var uzteikt par stingro politisko gribu sakārtot latgaliešu jautājumu valdības noteikumu līmenī. Tāpat bez papildu informācijas ir grūti spriest, kādēļ ar šiem noteikumiem nepietika un latgaliešiem šķita, ka viņu jautājums tomēr nav tiesiski noregulēts, un viņi atturējās izšķirošajā balsojumā par Satversmes otro daļu.

1921. gada 22. novembrī tika pieņemti Ministru kabineta "Noteikumi par ierēdņu pārbaudīšanu valsts valodas prašanā",⁶⁷ kuros bija paredzēts, ka tiem, "kuri pietiekoši nepārvalda valsts valodu, bet vēlas palikt valsts iestādes dienestā", ir iespēja gada laikā iemācīties tekoši runāt latviski. Pēc noteiktā termiņa viņu prasmes novērtēs īpaša komisija. Latgalei termiņš tika pagarināts, nosakot pārbaudes laiku pēc diviem gadiem.

1921. gada 11. jūnijā tika pieņemti Ministru kabineta "Noteikumi par latgaliešu izloknes lietošanu",⁶⁸ kuros bija noteikts, ka "visām valsts iestādēm un amata personām" turpmāk jāpieņem iesniegumi, kas rakstīti latgaliešu izloksnē. Tādējādi tika pieļauta atkāpe no latviešu literārās valodas lietošanas Latgales reģionā. Noteikumi gan bija visai lakoniski, sastāvoši tikai no diviem punktiem, tomēr to pozitīvā ietekme bija ievērojama. Tajos bija paredzēts, ka turpmāk amatpersonām, valsts un pašvaldības iestādēm ir "tiesība lietot latgaliešu izloksni darbvedībā un sarakstoties, kā arī sludinājumos, uz izkārtņem u. t. t.".

1921. gada 30. jūnijā tika pieņemti Ministru kabineta "Noteikumi par Latgales lietu pārzināšanu",⁶⁹ kuri reglamentēja, ka Iekšlietu ministrijas (turpmāk – IeM) Latgales lietu departamenta vietā, kas bija izsaucis latgaliešu neapmierinātību, tiek izveidota augstākas pakāpes ierēdņa – IeM ministra biedra Latgales lietās – amata vienība. Šai amatpersonai bija paredzēta plaša kompetence tieši Latgales lietās, kas ietvēra tiesības pieprasīt no jebkuras ministrijas un iestādes ziņas par tās resora darbību Latgalē. Tāpat šajos noteikumos bija paredzēta IeM ministra biedra Latgales lietās kompetence sniegt atsauksmes par ierēdņu iecelšanu Latgales reģionā.

1921. gada 26. jūlijā Ministru kabinets izdeva arī "Noteikumus par ierēdņu iecelšanu Latgalē",⁷⁰ kuros faktiski tika papildināti jau 30. jūnijā izdotie noteikumi. Saskaņā ar šiem noteikumiem valsts "centrālām iestādēm" bija pienākums saskaņot ar IeM biedru Latgales lietās visus ierēdņus, kas tiek iecelti "Latgales vajadzībām". Noteikumos bija paredzēts, ka, iecelot ierēdņus Latgalē, "priekšrocīb[a] jādod tiem kandidātiem, pie citām līdzīgām īpašībām, kas prot latgaliešu izloksni un pazīst vietējos apstākļus".

Pēc tam, kad 1922. gada 5. aprīlī trešo lasījumu nepārvarēja Satversmes otrā daļa, Satversmes sapulcei cits neatlikta, kā 1922. gada 15. februārī apstiprināto Satversmes pirmo daļu 1922. gada 30. jūnijā izsludināt kā Satversmes pamattekstu. Mazākumtautību juristi Satversmi nodēvēja par *Rumpf-Verfassung*⁷¹ (ir rumpis, taču nav galvas), ko var saprast

⁶⁷ Noteikumi par ierēdņu pārbaudīšanu valsts valodas prašanā: 22.11.1921. *Valdības Vēstnesis*. 269, 28.11.1921.

⁶⁸ Noteikumi par latgaliešu izloknes lietošanu: 11.08.1921. *Valdības Vēstnesis*. 183, 17.08.1921.

⁶⁹ Noteikumi par Latgales lietu pārzināšanu: 30.06.1921. *Valdības Vēstnesis*. 177, 10.08.1921.

⁷⁰ Noteikumi par ierēdņu iecelšanu Latgalē: 26.07.1921. *Valdības Vēstnesis*. 174, 06.08.1921.

⁷¹ Lazdiņš, J. (2014). Rechtspolitische Besonderheiten bei der Entstehung des lettischen Staates und seiner Verfassung. *Law*. 7, 17.

Ringolds Balodis. Latvijas Republikas Satversmes 4. panta pirmā teikuma
"Valsts valoda Latvijā ir latviešu valoda" zinātnisko komentāru papildinājums

divējādi: no vienas puses, kā konstitūciju, kurai nav galvenās cilvēku pamattiesību sadaļas; no otras puses, kā latviešu Latvijas Republikas tituluācijas nespēju noteikt savai valodai augstāko konstitucionālo rangu. Lai gan netika pārtraukta bruņoto spēku un civildienesta pamatsastāva normatīvā regulējuma pilnveidošana attiecībā uz valsts valodas prasmju pārbaudīšanu,⁷² tomēr desmit gadus valsts valodas jautājums pirmajās trijās Saeimās cīlās netika. Kad 4. Saeima 1931. gada decembrī apstiprināja Mārģeru Skujenieku par Ministru prezidentu, valsts valodas jautājums tika pacelts no jauna. Skujeniekam šī bija otrā reize, kad viņš tika apstiprināts par premjerministru. Pieredzējušais politiķis savas politiskās karjeras sākumposmā bija sociāldemokrāts mazinieks, bet laika gaitā kļuva par visai labēju politiķi, kas realizēja nacionālu politiku. Satversmes sapulcē viņš vadīja Satversmes izstrādes komisiju un 1931. gadā, uzreiz pēc kļūšanas par Ministru prezidentu, aktivizēja latviešu valodas valstiskošanas jautājumu. Tika izmantota bēdīgi slavenā⁷³ Satversmes 81. panta iespēja izdot valdības noteikumus ar likuma spēku ("laikā starp Saeimas sesijām Ministru kabinetam ir tiesība, ja neatliekama vajadzība to prasa, izdot noteikumus, kuriem ir likuma spēks"). Ministru kabinets "Noteikumus par valsts valodu" pieņēma 1932. gada 18. februārī Satversmes 81. panta kārtībā.⁷⁴ Saeimā debates par šo regulējumu notika 1932. gada 23. februāra sēdē,⁷⁵ kurā mazākumtautību politiķi vienoti iestājās pret jauno regulējumu, uzskatot to par savu tiesību ierobežošanu. Pret latviešu valodu kā valsts valodu iestājās arī sociāldemokrātu frakcija, kuras deputāts Fricis Menderis paziņoja, ka sociāldemokrātiem tuvākas ir minoritāšu tiesības, nevis latviešu pilsonība ar "savām interesēm". Pauls Šimanis tiesību aktu dēvēja par "tautību naidu izsaucošu", kas pēc būtības esot "valsts paziņojums minoritātēm, ka tās ir svešas valstij [...] un, pēc viņa domām, tas esot vien "veikls valdības gājiens", kas domāts, lai novērstu uzmanību no valdības muitas un nodokļu politikas.⁷⁶ Sēdē nesnauda arī komunisti, kas visiem pa vidu neveiksmīgi centās provocēt latgaliešu izloknes

⁷² Likums par virsnieku un kara ierēdņu pārbaudīšanu valsts valodas prašanā: 17.11.1924. *Valdības Vēstnesis*. 262. 22.11.1924.

⁷³ Smiltēna, A. (2016). *Deleģētas likumdošanas pirmsākumi Eiropā un Latvijā*: promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 24.; Satversmes tiesas 2005. gada 16. decembra spriedums lietā Nr. 2005-12-0103, Secinājumu daļa, 17. punkts.

⁷⁴ Noteikumi par valsts valodu: izdoti Latvijas Republikas Satversmes 81. panta kārtībā: 18.02.1932. *Valdības Vēstnesis*. 39, 18.02.1932.

⁷⁵ Latvijas Republikas 4. Saeimas 2. sesijas 2. sēdes 1932. gada 23. februārī stenogramma. *Tiesību zinātņu pētniecības institūts*. <https://tzpi.lu.lv/pirmais-neatkaribas-laiks/saeimas-stenogrammas/>

⁷⁶ Pauls Šimanis, laikraksta "Rīgas Apskats" (*Rigische Rundschau*) vadītājs, kā publicists vēl sarunāja daudz ko un runu noslēdza ar dramatisku nelatviešu situācijas aprakstu: "Pretēji pārējām Baltijas valstīm Latvija ir ieguvusi sev ārzemēs pat zināmu slavu tādā ziņā, ka ar katru, kas neprot valsts valodu, šeit apietas slikti, un tam rodas visādas grūtības. [...] Svešā valodā rakstīti materiāli visupirms jāpārtulko, iekams ierēdnis tos drīkst lietot, vienalga, vai viņš svešo valodu prot vai nē. Kas grib lietot ielas dzelzceļu [tramvaju], bet neprot latviski, lai ņem sev līdzī ceļojumā tulku." Jāpiezīmē, ka šo runu, tāpat kā visas citas, Šimanis Saeimā norunāja vāciski. Sk. Latvijas Republikas 4. Saeimas 2. sesijas 2. sēdes 1932. gada 23. februārī stenogrammu. *Tiesību zinātņu pētniecības institūts*. <https://tzpi.lu.lv/pirmais-neatkaribas-laiks/saeimas-stenogrammas/>

*Ringolds Balodis. Latvijas Republikas Satversmes 4. panta pirmā teikuma
"Valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda" zinātnisko komentāru papildinājums*

tematiku. Valodas noteikumus metās aizstāvēt pats Ministru prezidents Skujenieks, kurš no Saeimas tribīnes runāja par jaunu paaudzi, kas izaugusi brīvajā Latvijā un nemaz neprot citādi runāt kā tikai latviski. Šī paaudze gaidot jaunā regulējuma pieņemšanu. Valsts jaunā latviešu paaudze grib atvērt ceļu dzīvē, tādēļ Skujenieks lūdza Saeimu atbalstīt noteikumus. Ministru prezidents minēja konkrētus gadījumus, ka latviešu jaunieši tikuši diskriminēti un nepieņemti darbā tāpēc vien, ka tie neprotot krievu vai vācu valodu. Sēdē savu viedokli pauda arī Kārlis Skalbe sakot, ka šis

"[...] likums izdodams aiz vienkāršas cieņas pret mūsu valsti. Ja mēs cienām savu valsti, tad mēs cienām valsts valodu. Kur ir valsts, tur ir valsts valoda. Šī valsts valoda Latvijā nevar būt cita kā latviešu valoda, jo latviešu tauta šeit ir lielā vairākumā. [...] Latvija var būt tikai latviska! [...] Katrai valstij ir zināms mugurkauls, un šis mugurkauls ir vairākuma tauta, viņas valoda un kultūra."⁷⁷

Noteikumiem ir likuma spēks, kas nozīmē to, ka tiesību sistēmā starp šiem noteikumiem un likumu nav atšķirības juridiskā spēka ziņā. Pirmo reizi Latvijas valsts pastāvēšanas vēsturē tika noteikts, ka valsts valoda ir latviešu valoda. Noteikumi reglamentēja obligātu valsts valodas lietošanu Latvijas bruņotajos spēkos, valsts un pašvaldības iestādēs un uzņēmumos, kā arī "visos privātos iestādījumos ar publiski tiesisku raksturu". Regulējums privātajā sektorā pieļāva mazākumtautībām kārtot iekšējo lietvedību citā valodā, savukārt saziņu ar valsts institūcijām (atskaites u. tml.) paredzēja tikai valsts valodā. Noteikumi ar likuma spēku pieļāva krievu un vācu valodas lietošanu pašvaldībās, nosakot 2. pantā algoritmu, kas pieļauj krievu un vācu valodas lietošanu pašvaldībās, vajadzēja gan ievērot nosacījumu, ka tajās vismaz puse iedzīvotāju runā kādā no minētajām valodām. Šis piemērs labi ilustrē vācu un krievu valodas patiesās lietošanas apjomu tā laika Latvijas atsevišķās pašvaldībās. Regulējums arī liecina par visai liberālu valodas politiku attiecībā uz minētajām divām svešvalodām pirmā neatkarības perioda laikā. Bija noteikts, ka gadījumā, ja pašvaldības sēde norit svešvalodā un kādam no sēdes dalībniekiem šī svešvaloda nav saprotama, tad attiecīgai pašvaldībai ir jānodrošina tās tulkojums valsts valodā. Pēdējais nozīmē, ka likumdevējs bija identificējis šādus gadījumus, kurus var atrisināt tikai ar likumā paredzētu obligātu nosacījumu.

Līdz ar Kārļa Ulmaņa apvērsumu aktualizējās arī valsts valodas regulējums. Vien mēnesi pēc apvērsuma valdība pieņēma grozījumus 1932. gada 18. februāra noteikumos ar likuma spēku. Šajos 1934. gada 14. jūnija grozījumos⁷⁸ tika noteikti bargi sodi par valsts valodas noteikumu pārkāpumiem. Turpmāk par tiem Iekšlietu ministrija varēja piemērot naudas sodu līdz pat tūkstoš latiem un personu arestu uz laiku līdz pat sešiem mēnešiem,⁷⁹

⁷⁷ Latvijas Republikas 4. Saeimas 2. sesijas 2. sēdes 1932. gada 23. februārī stenogramma. *Tiesību zinātņu pētniecības institūts*. <https://tzpi.lu.lv/pirmais-neatkaribas-laiks/saeimas-stenogrammas/>

⁷⁸ Pārgrozījumi un papildinājumi noteikumos par valsts valodu. *Valdības Vēstnesis*. 132, 16.06.1934.

⁷⁹ Lai saprastu tā laika lata vērtību, ir jāpiebilst, ka kvalificēts strādnieks vai jaunsaimnieks ar 100 latu ienākumiem mēnesī, kaut ļoti pieticīgi, varēja nodrošināt pamata iztiku sievai un vienam vai diviem bērniem.

Ringolds Balodis. Latvijas Republikas Satversmes 4. panta pirmā teikuma
“Valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda” zinātnisko komentāru papildinājums

vai pat piemērot abus sodus reizē. Par likuma darbību personīgi kļuva atbildīgs iekšlietu ministrs. Ņemot vērā, ka valsti tika izsludināts kara stāvoklis, šie likuma grozījumi ievērojami sekmēja valsts valodas lietošanu. Savukārt 1935. gada 5. janvāra Valsts valodas likums⁸⁰ juridiskā ziņā bija tehniska 1932. gada 18. februāra Satversmes 81. panta kārtībā pieņemto Ministru kabineta noteikumu un 1934. gada 14. jūnija Ulmaņa valdības grozījumu konsolidēta vesija, kas savā ziņā bija arī valdības propagandas solis. Likums, ko Ulmaņa autoritārā valdība izdeva nedaudz vairāk nekā pusgadu pēc varas pārņemšanas, bija jaunā režīma “simboliskais likums”, kas raksturo rūpes par latviešu nāciju. Likums lieliski der šai “latviskās politikas” simbolizēšanas lomai, lai gan daži jauni nosacījumi likumā ir līdz tam nebijuši. Piemēram, likuma 6. pantā paredzēts, ka rakstiskiem līgumiem, dāvinājuma aktiem, vekseliem, parādu un citiem saistību rakstiem, ja tos Latvijā pēc 1935. gada 1. februāra slēdz Latvijas pilsoņi, ir saistības un pierādījuma spēks vienīgi tad, ja tie rakstīti valsts valodā. Atbildīgu par likuma efektīvu darbību, tai skaitā sodiem, režīms noteica iekšlietu ministru. Kara stāvokļa apstākļos, nešaūbīgi, tam bija stindzinošs efekts. Visticamāk, sava loma bija arī Marģeram Skujeniekam, kurš tobrīd bija viens no režīma vadoņiem, – Ministru prezidenta biedrs. 1935. gada 5. janvāra Valsts valodas likums ir izcils Ulmaņa sabiedrisko attiecību speciālistu un juristu sadarbības kopdarbs, kas parlamentārā laikā paveiktu darbu spēja padarīt par autoritārās varas panākumu.⁸¹

Papildinājums Satversmes 4. panta komentārā minētajam par mūsdienu periodu

Satversmes 4. panta komentāra sadaļā “Valsts valodas statusa atjaunošana un latviešu valodas statusa nostiprināšana” ir norādīts:

“Latviešu valoda sāka atgūt savu statusu pagājušā gadsimta 80. gadu beigās. 1988. gada 6. oktobrī tika pieņemts LPSR Augstākās padomes Lēmums par latviešu valodas statusu, bet 1989. gada 5. maijā LPSR Konstitūcija tika papildināta ar 73.¹ pantu, kurā paredzēts, ka “Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā valsts valoda ir latviešu valoda”. [...] 1992. gada 31. martā tika pieņemts Latvijas Republikas likums “Par grozījumiem un papildinājumiem LPSR Valodu likumā”. Šajos grozījumos un papildinājumos atspoguļojās pārmaiņas Latvijas valstiskajā statusā un tika nostiprināta valodu juridiskā hierarhija. [...] Valodu likumā tika noteikta latviešu valodas un citu valodu lietošana valsts, tautas saimniecības un sabiedriskās darbības sfērās, pilsoņu valodas izvēles tiesības un valodu aizsardzības pasākumi. Atsevišķas likuma normas stājās spēkā tikai trīs gadu laikā pēc likuma stāšanās spēkā. Pakāpeniskums latviešu valodas funkciju atjaunošanā bija nepieciešams, lai radītu materiālo bāzi latviešu valodas mācīšanai

⁸⁰ Likums par valsts valodu: LR likums: 05.01.1935. *Valdības Vēstnesis*. 7, 09.01.1935.

⁸¹ Balodis, R. (2021). Par nepieciešamību valsts valodai atrast politisku aizbildni. *Jurista Vārds*. 42, 19.10.2021.

*Ringolds Balodis. Latvijas Republikas Satversmes 4. panta pirmā teikuma
"Valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda" zinātnisko komentāru papildinājums*

un lietošanai valsts varas un pārvaldes institūcijās, kā arī [lai] panāktu psiholoģisko lūzumu sabiedrībā.”⁸²

“Valsts valodas likums tika pieņemts 1999. gada 9. decembrī, un tas ir secīgs posms Latvijas valodas politikā un galvenais instruments latviešu valodas statusa nodrošināšanā. Likumu papildina vairāki Ministru kabineta noteikumi, kas precizē atsevišķu pantu normas.”⁸³

Minētajā Satversmes komentāra daļā pareizi ir iezīmēts Augstākās padomes 1988. gada 6. oktobra Lēmums par valsts valodu,⁸⁴ un, lai gan netiek aplūkots 1989. gada 5. maija LPSR Valodu likuma pieņemšana, ir pieminēts 1992. gada 31. marta Latvijas Republikas likums “Par grozījumiem un papildinājumiem LPSR Valodu likumā”. Tam ir liela nozīme, un faktiski abi šie normatīvie akti jāuztver kā jauns likums gan pēc savas formas, gan satura. Tieši šis likums sekmīgi darbojās pirmajos gados pēc neatkarības atgūšanas, pilnībā nodrošinot visus tiesiskos nosacījumus, kas izriet no latviešu valodas kā valsts valodas.

Vai lietderīgi un politiski tālredzīgi bija censties šo likumu nomainīt ar jaunu likumu tieši tajā laikā, kad, Latvijai uzsākot sarunas par iestāšanos Eiropas Savienībā, nācās savu tiesību sistēmu harmonizēt, pakļaujot to dažnedažādu ekspertu analīzei? Tas ir jautājums, kurš liek aizdomāties par Latvijas kā nacionālas valsts spēju pieskaņot taktisku rīcību, nosakot stratēģiskus mērķus. 1999. gada 9. decembra Valsts valodas likums ir labs atgādinājums konstitucionālās politikas jomā par to, ka bieži vien labāk ir iztikt ar senāku tiesību aktu, kas lieliski pilda savas funkcijas, nevis censties visiem spēkiem to nomainīt ar jaunāku.

Pagājušā gadsimta 80. gadu beigās Padomju Savienība sāka neatvairāmi tuvojies savam sabrukumam. Latvijā, tāpat kā pārējās divās Baltijas valstīs – Igaunijā un Lietuvā, varēja novērot nacionālo atmodu visās tās izpausmēs: cilvēki sāka publiski lietot nacionālo simboliku, arī padomju laikā iznīcinātos savu valstu nacionālos karogus un ģerboņus. Veidojās neatkarības kustības, no kurām Latvijā lielākā neapšaubāmi bija Latvijas Tautas fronte. Vietējā, republiku reģionālā padomju nomenklatūra, kuras varas leģitimitāte sakņojās komunistiskās partijas Maskavas centrālās varas orgānos, bija nopietnas izvēles priekšā, ko tālāk iesākt, – turēties pie vecajām “pārbaudītajām vērtībām”, kas nopietni sāka šķobīties, vai mainīt “kažoku uz otru pusi”, nostājoties pārmaiņu procesa priekšgalā un tā saglabājot varu. Atbildes uz jaunajiem izaicinājumiem nespēja sniegt nedz centrālie PSRS institūti, nedz arī Valsts drošības komiteja. Republikas padomju nomenklatūra bija spiesta manevrēt, sākumā pieņemot kompromisa lēmumus, bet vēlāk

⁸² Druviete, I., Kārklīņa, A., Kusiņš, G., Pastars, E., Pleps, J. (2014). Satversmes 4. panta komentārs. No: *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi*. Aut. kol. prof. R. Baloža zin. vad. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 302.

⁸³ Turpat, 303.

⁸⁴ Lēmums par latviešu valodas statusu: Latvijas PSR Augstākās padomes lēmums: 06.10.1988. Valsts valodas komisija. <http://www.vvk.lv/index.php?sadala=135&id=167>

Ringolds Balodis. Latvijas Republikas Satversmes 4. panta pirmā teikuma
"Valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda" zinātnisko komentāru papildinājums

ļaujoties straumei, kas aiznesa valsts neatkarības virzienā. Valodas jautājums ir minētā spilgts piemērs. Laikraksts "Padomju Jaunatne" 1988. gada 30. augustā publicēja Latvijas Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta Latviešu valodas nodaļas vadītājas Ainas Blinkenas rakstu, kas bija veltīts latviešu valodas statusa noteikšanai.⁸⁵ Professore aicināja lasītājus, kuriem rūp latviešu valodas nākotne, desmit dienu laikā nosūtīt atbalsta vēstules Augstākajai padomei, jo tur izšķiroties latviešu valodas liktenis. Divu nedēļu laikā padomju republikas parlaments saņēma vairāk nekā deviņus tūkstošus vēstuļu, ko bija parakstījuši vairāk nekā trīs simt piecdesmit tūkstoši cilvēku! Tas notika gandrīz mēnesi pirms Latvijas Tautas frontes (turpmāk – LTF) dibināšanas kongresa.

1998. gada 6. oktobrī Augstākā padome (turpmāk arī – AP) pieņēma lēmumu par latviešu valodas kā valsts valodas atzīšanu LPSR teritorijā. Lēmumā cita starpā ir teikts, ka:

"[...] latviešu valoda ir atzīstama par republikas valsts valodu. [...] Latvijas PSR Augstākā Padome uzskata, ka šāds viedoklis atbilst ļeņinskās nacionālās politikas principiem un PSKP XIX Vissavienības konferences rezolūcijām, kas paredz visu nacionālo valodu brīvu un vispusīgu funkcionēšanu un attīstību. [...] Republikā līdz šim netika veltīta pienācīga uzmanība tautas garīgo vērtību, tai skaitā latviešu valodas, aizsardzībai. [...] pēdējās desmitgadēs ievērojami samazinājusies latviešu valodas lietošana, sarukušas tās funkcijas."

Lēmums tapa liela sabiedriskā spiediena / pieprasījuma rezultātā, AP sākot konkurēt ar vēl nenodibināto LTF. Lēmumā tika noteikts trīs mēnešu termiņš (līdz 1989. gada 1. janvārim) attiecīga regulējuma izstrādei. Interesanti, ka Augstākās padomes lēmums tika pieņemts vien divas dienas pirms LTF dibināšanas kongresa, kurš notika 8. oktobrī.⁸⁶ LTF kongresa lēmums uzkrītoši – gan pēc stila, gan pēc satura – atgādināja AP lēmumā noteikto. Turklāt zīmīgi, ka abos dokumentos identiska bija nostādne krievu valodas lietošanas jautājumā.⁸⁷ Šī tendence – AP konkurēt un apsteigt

⁸⁵ Blinkena, A. (1988). *Par latviešu valodas statusu – esošo un vēlamo. Padomju Jaunatne*. 165, 30.08.1988.

⁸⁶ Kongresā skanēja emocionāli aicinājumi latviešu valodai piešķirt valsts valodas statusu. Lūk, divu spilgtāko runu fragmenti. Bijušais leģionārs, vēlākais politiķis Visvaldis Lācis izpelnījās vētrainus aplausus, kad teica: "Latviešu valoda ir vienīgā valsts valoda republikā, tā ir valdošā valoda, kā to uzsveris Rainis. Un arī lietvedības pamatvaloda. (Aplausi.) [...] Krievu valodai, es uzskatu, nekādas privilēģijas nav vajadzīgas un nav dodamas. Jo pretējā gadījumā tas ir šovinizisms. (Aplausi.)" Pazīstamais latviešu kinoaktieris Harijs Liepiņš kongresā cita starpā savukārt paziņoja: "Mums piešķirā mūsu valsts valodas statusu. Tas ir labi, kaut arī mēs aplaudējam ar aizlauztu pašcieņu. Tagad jāizstrādā dzelžains likums par tās aizstāvību, lai mēs to saglabātu uz visiem laikiem, lai man vairs nekad nebūtu jādzird par suņu un fašistu valodu. Lai manu valodu sargātu stingrs likums. (Aplausi.)" Sk. *Latvijas tautas fronte. Gads pirmais*. Rīga: Latvijas Tautas fronte, 1989, 77, 188.

⁸⁷ LTF kongresā 8. oktobrī tika apstiprināta programma, kuras ceturtajā nodaļā "Nacionālais jautājums" 4. punkts ļoti atgādina Augstākās padomes pieņemtā lēmuma tekstu. Latviešu valodai tiek ierādīta valsts valodas vieta, paredzot izstrādāt speciālu valsts valodas likumu un pieņemt

Ringolds Balodis. Latvijas Republikas Satversmes 4. panta pirmā teikuma
"Valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda" zinātnisko komentāru papildinājums

ārpusparlamenta spēkus – turpinājās arī pēc tam, kad 1990. gadā tika ievēlēta AP ar lielu LTF pārstāvniecību. Tad konkurence notika ar Pilsoņu kongresu par neatkarības pasludināšanu.⁸⁸

1989. gada 5. maijā Augstākā padome pieņēma LPSR Valodu likumu.⁸⁹ Likumu gatavojot, bija vērojama neticami liela tautas iesaiste un interese. Augstākā padome saņēma vairāk nekā divdesmit septiņus tūkstošus priekšlikumu, kurus bija parakstījuši gandrīz trīs simti trīsdesmit divi tūkstoši cilvēku!⁹⁰

Likuma 1. pantā bija rakstīts, ka saskaņā ar Latvijas PSR Konstitūciju Latvijas PSR valsts valoda ir latviešu valoda, tomēr likuma 17. un 20. pantā bija saglabāta iespēja latviešu tekstu dublēt krievu valodā, piemēram, iestāžu, uzņēmumu un organizāciju nosaukumos vai to zīmogos. Jāteic, ka lielākajās LPSR rūpnīcās un uzņēmumos strādāja, galvenokārt, no citām padomju republikām iebraukušie cittautieši, un pēc likuma pieņemšanas viņi varēja neraizēties par latviešu valodas nezināšanu, jo likums pieļāva plašu divvalodību. Likuma 9. pantā noteikts, ka "saziņā ar pilsoņiem lieto abām pusēm pieņemamu valodu", kā arī tas, ka uz "pilsoņu iesniegumiem un sūdzībām atbild tajā valodā, kurā persona pie tiem griezies, vai citā, abām pusēm pieņemamā valodā".

Faktiski LPSR Valodu likumu 1989. gada 5. maija redakcijā nevar uzskatīt likumu, kas Latvijā iedibinātu latviešu valodu par valsts valodu, jo tas pieļāva plašu divvalodību. Šis likums drīzāk uzskatāms par latviešu valodas saglabāšanas pasākumu kopumu, kas "aizsāka ilgstošu valodu hierarhijas maiņas procesu par labu latviešu valodai".⁹¹

attiecīgus LPSR Konstitūcijas grozījumus. Šajā LTF programmas punktā vēl bija rakstīts, ka latviešu valodai ir jābūt Latvijas PSR valsts orgānu un iestāžu lietvedības valodai, bet krievu valoda izmantojama kā federatīvo attiecību valoda. Pilsoņu saskarsmē ar Latvijas PSR valsts orgāniem, uzņēmumiem, iestādēm un organizācijām var izmantot kā latviešu, tā krievu valodu un pēc savas izvēles saņemt šajās valodās oficiālus dokumentus. Sociālās aprūpes sfērā pilsoņiem jānodrošina brīva latviešu un krievu valodas izmantošana. LTF 1989. gada 10. jūnijā domes sēdē pieņemtajā rezolūcijā Latvijas PSR Augstākajai padomei tika prasīts LPSR Konstitūcijas 85. pantu izteikt šādā redakcijā: "Tautas deputātu vēlēšanas ir vispārējas: aktīvās un pasīvās vēlēšanu tiesības ir visiem Latvijas PSR iedzīvotājiem, kas uz vēlēšanu dienu sasnieguši 18 gadu vecumu un nodzīvojuši republikas teritorijā ne mazāk par 10 gadiem. Valsts valodas pārvaldīšana ir obligāts pasīvo vēlēšanu tiesību realizācijas priekšnoteikums." Sk. *Latvijas tautas fronte. Gads pirmais*. Rīga: Latvijas Tautas fronte, 1989, 213, 257.

⁸⁸ Balodis, R., Kārklīņa, A. (2010). Divdesmit gadi kopš Latvijas Neatkarības deklarācijas: valststiesību attīstības tendences un risinājumi. *Jurista Vārds*. 17/18, 27.04.2010.

⁸⁹ Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas valodu likums: 05.05.1989. *Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*. 20, 18.05.1989. <http://valoda.aialab.lv/latval/vidusskolai/VALODA/v9-6.htm>

⁹⁰ Jundzis, T. (1998). Tiesību reformu loma neatkarības atjaunošanā. No: Blūzma, V., Celle, O., Jundzis, T., Lēbers, D. A., Levits, E., Zile, Ī. (1998). *Latvijas valsts atjaunošana 1986.–1993*. Rīga: LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds, 156.

⁹¹ 1988. gadā latviešu valodu atzīst par valsts valodu.

Ringolds Balodis. Latvijas Republikas Satversmes 4. panta pirmā teikuma
“Valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda” zinātnisko komentāru papildinājums

Neapšaubāmi, pateicoties šim likumam, būtiski paplašinājās latviešu valodas lietošana. Piemēram, likuma 16. pantā noteikts, ka vietu nosaukumi veidojami un dodami latviešu valodā, u. tml. Īpaša loma ierādīta arī latgaliešu izloksnei.⁹² Par lielu sasniegumu tajā laikā jāuzskata likuma preambula, kurā likumdevējs secina, ka valodas lietošana pēdējos gadu desmitos ievērojami samazinājusies un šādu aizsardzību tai var garantēt valsts valodas statuss. Likums sākas ar preambulu, kurā likumdevējs uzsver, ka Latvija ir vienīgā etniskā teritorija pasaulē, kuru apdzīvo latviešu tauta, kuras viens no galvenajiem eksistences un kultūras pastāvēšanas un attīstības priekšnosacījumiem ir latviešu valoda. Šeit jāpiebilst, ka likuma preambula saturēja arī reveransu krievu valodai, kura tika pieminēta kā LPSR otrā “visplašāk lietotā valoda”, kas turklāt ir “viena no starp nacionālās saziņas valodām”.

1992. gada 31. martā LPSR Valodu likums tika grozīts,⁹³ un tas darbojās līdz pat 2000. gada 1. septembrim. Lasot 1992. gada likuma grozījumus un iedziļinoties AP stenogrammās, rodas iespaids, ka likumdevējs pārejas laikā pēc neatkarības atjaunošanas ir pieņēmis jaunu likumu, jo būtiski tika mainīta iepriekšējā likuma redakcijā atzītās krievu valodas loma.⁹⁴ Par “jauna likuma pieņemšanu” runāja deputāti, uzstājoties debatēs, piemēram, Dzintars Ābiķis,⁹⁵ Oļegs Ščipcovs un Anatolijs Gorbunovs.⁹⁶ Arī pēc formas grozījumi drīzāk atgādina jaunu likumu, jo redakcionāli tika grozīti nevis atsevišķi panti,

⁹² Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Valodu likuma 15. pants bija šāds: “Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā ir garantēta latviešu valodas, arī izlokšņu un latgaliešu rakstu valodas lietošana visās kultūras jomās. Valsts garantē arī libiešu kultūras saglabāšanu un attīstīšanu libiešu valodā. Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā tiek nodrošināta citu nacionālo kultūru attīstīšana dzimtajā valodā.”

⁹³ Par grozījumiem un papildinājumiem Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Valodu likumā: 31.03.1992. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*. 15/16, 16.04.1992.

⁹⁴ Jauno pieeju vislabāk raksturo 4. panta jaunā redakcija: “Lai realizētu iedzīvotāju valodas izvēles tiesības, visiem valsts varas un valsts pārvaldes institūciju, kā arī iestāžu, uzņēmumu un organizāciju darbiniekiem ir jāprot un jālieto valsts valoda un citas valodas tādā apjomā, kāds nepieciešams viņu profesionālo pienākumu veikšanai. Valodu zināšanu apjomu, kāds nepieciešams šiem darbiniekiem, nosaka Latvijas Republikas Ministru Padomes apstiprināts nolikums.”

⁹⁵ Latvijas Republikas Augstākās padomes 1992. gada 24. marta rīta sēdes stenogramma.

⁹⁶ To apliecina arī Anatolija Gorbunova teiktais, ka “likums [jaunais] atšķirībā no iepriekšējā tiešām vairs nepieļauj nekādu kompromisu” un ka “valsts valodas lietošana ir strikti un viennozīmīgi noteikta šajā likumā. Likums neizslēdz pretrunu starp latviešu un krievu valodu, kas paliks, jo gandrīz puse runā krievu valodā, un pilsētās šī krievvalodīgā vide būs. Bet, atspēkojot apgalvojumu, ka šis likums diskriminē krievu valodā runājošos, es apgalvoju to pašu, ko jau teicu tad, kad pieņēmām iepriekšējo likumu. Diemžēl situācija ir tāda, ka krievu valodā runājošajiem ir jāuzņemas papildu grūtības un papildu saistības pret latviešu valodu un latviešu tautu. Jo tieši vai netieši visi tie, kuri nezināja, negribēja zināt, nelietoja vai vienkārši nemācēja latviešu valodu, ir piedalījušies šīs situācijas izveidošanā un rusifikācijā, kura ir notikusi.” Sk. Latvijas Republikas Augstākās padomes 1992. gada 24. marta vakara sēdes stenogrammu.

*Ringolds Balodis. Latvijas Republikas Satversmes 4. panta pirmā teikuma
"Valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda" zinātnisko komentāru papildinājums*

bet ar nosaukumu "grozījumi" tika pārjaunots pilnībā viss likums.⁹⁷ Ņemot vērā, ka AP saglabāja sākotnējo tiesību akta nosaukumu, svītrojot vien abreviatūru LPSR, deputāts Indulis Strazdiņš rosināja nomainīt likuma nosaukumu uz "Par valsts valodu", tomēr viņa priekšlikums netika atbalstīts. Pret grozījumiem protestēja krievu valodas aizstāvji, kas pieprasīja sākotnējās likuma redakcijas saglabāšanu, uzskatot, ka atteikšanās no "valodas izvēles" ir nepieļaujama un fundamentāla likuma būtības pārveidošana.⁹⁸ Interesanti, ka sēdē attiecībā uz minoritāšu valodu lietošanu no krievu tiesību aizstāvju puses izskanēja aicinājumi sekot pirmskara Valodas likumā ietvertajām kvotām. Tas netika atbalstīts. AP Valodu komisijas priekšsēdētāja Dzintara Ābiķa ieskatā pirmā neatkarības perioda situācija nav salīdzināma, jo tolaik latvieši nebija minoritāte savā dzimtenē. Viņš aicināja likumdevējiem būt prasīgākiem: "Citādi, ja tagad mēs, latviešu nācija, neaizsargāsim latviešu valodu ar likumu, tad reāli apdzīvotajās vietās, kurās latvieši ir izteikta minoritāte, latviešu valoda neizbēgami ir lemta izzīdībai."⁹⁹ Par spīti deputāta Oļega Ščipcova aicinājumam atlikt likuma grozījumu spēkā stāšanos uz gadu, jo tik strauji atsakoties no krievu valodas lietošanas situācija kļūšot par "sprādzienbīstamu",¹⁰⁰ parlaments likumu pieņēma galīgajā lasījumā. Līdz ar likuma pieņemšanu, tika izveidota arī Valodas inspekcija, kuras galvenais uzdevums, pēc Ābiķa vārdiem, bija uzraudzība par Valodu likuma normu ievērošanu reālajā dzīvē,¹⁰¹ jo, ja nebūs inspekcijas, tad "būs ārkārtīgi sarežģīti ieviest likumu. [...] Protams, tai būtu jābūt nelielai inspekcijai, paredzot arī sabiedrisko inspektoru institūciju."¹⁰²

1995. gada 23. novembrī, pusotru mēnesi pēc 6. Saeimas vēlēšanām, Māra Gaiļa (partija "Latvijas Ceļš") vadītais Ministru kabinets, kuru bija izveidojusi iepriekšējā 5. Saeima, iesniedza jaunievēlētās Saeimas izskatīšanai likumprojektu "Latvijas Republikas Valsts valodas likums". Šādu prioritāti neatrast valdības deklarācijā,¹⁰³ sabiedriskā pie-

⁹⁷ Šāds risinājums balstījās uz Dzintara Ābiķa priekšlikumu, kuru balsojumā atbalstīja AP, – "kā redzam, tad lielāki vai mazāki grozījumi ir gandrīz katrā Valodu likuma pantā. [...] es redzu, ka arī deputātiem ir grūtības uztvert šos labojumus kā vienotu likumu. Man ir tāds lūgums – vai nevārētu uz trešo lasījumu labojumus Valodu likumā formulēt tādējādi, ka, respektīvi, mēs sagatavotu Valodu likumu šādā redakcijā un publicētu visus likuma pantus tādus, kādi tie ir pirmajā redakcijā, lai, lasot avīzē, cilvēkiem uzreiz būtu skaidrs, par ko ir runa." Sk. Latvijas Republikas Augstākās padomes 1992. gada 24. marta vakara sēdes stenogrammu. <https://www.saeima.lv>

⁹⁸ Latvijas Republikas Augstākās padomes 1992. gada 24. marta rīta sēdes stenogramma. <https://www.saeima.lv>

⁹⁹ Latvijas Republikas Augstākās padomes 1992. gada 24. marta rīta sēdes stenogramma. <https://www.saeima.lv>

¹⁰⁰ Latvijas Republikas Augstākās padomes 1992. gada 31. marta rīta sēdes stenogramma. <https://www.saeima.lv>

¹⁰¹ Latvijas Republikas Augstākās padomes 1992. gada 24. marta vakara sēdes stenogramma. <https://www.saeima.lv>

¹⁰² Latvijas Republikas Augstākās padomes 1992. gada 31. marta rīta sēdes stenogramma. <https://www.saeima.lv>

¹⁰³ Ziņojums par kabineta sastādīšanu un valdības deklarāciju. *Latvijas Republikas Ministru kabinets*. 08.12.2020. <https://www.mk.gov.lv/ministru-kabineta-vesture>

*Ringolds Balodis. Latvijas Republikas Satversmes 4. panta pirmā teikuma
"Valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda" zinātnisko komentāru papildinājums*

prasījuma šāda likuma pieņemšanai nebija. Nopietnas pārdomas raisa arī likumprojekta iesniegšanas datums Saeimā.¹⁰⁴ Valsts valodas likumprojekts "nogulēja" par to atbildīgajā Izglītības, kultūras un zinātnes komisijā veselu pusotru gadu. Par likumprojektu sāka izskanēt kritiskas piezīmes. Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centra direktora Nila Muižnieka ieskatā vairāki likumprojekta panti bija pretrunā ar Latvijas starptautiskajām saistībām. 1996. gada Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes izdevumā viņš rakstīja, ka, atjaunojot valsts valodas statusu valsts pārvaldē, sabiedrībā un izglītības sistēmā, ir rūpīgi jāseko līdzi, lai latviešu lingvistisko cilvēktiesību veicināšana nenonāktu pretrunā ar citām tiesībām un brīvībām.¹⁰⁵ Likumprojekts piedzīvoja grūtu likteni un vairākas Saeimas. Pārskatāmības labad vajag izsekot likumprojekta apstiprināšanas gaitai hronoloģiski.

Pirmais lasījums notika 6. Saeimā 1997. gada 5. jūnijā (pusotru gadu pēc tā iesniegšanas!). Māra Gaiļa valdība likumprojektu nomainīja ar komisijas izstrādātu alternatīvu likumprojektu, pamatojot šādu rīcību ar to, ka valdības iesniegtajā likumprojektā ir daudz juridisku pretrunu un neprecizitāšu.¹⁰⁶ Visvairāk tika debatēts par izglītības sadaļu, jo tajā bija paredzēta pilnīga pāreja uz latviešu valodu arodizglītības iestādēs. Jāatzīmē, ka jau pirms pirmā lasījuma bija pilnīgi skaidrs, ka pret nepieciešamību pieņemt jaunu valodas likumu iestāties Baltijas jūras valstu padome, EDSO un Eiropas Padome,¹⁰⁷ kā arī Amerikas Savienotās Valstis. ASV vēstnieks Larijs Nepers ļoti tieši to norādīja Saeimas atbildīgajai komisijai. Viņš nosūtīja vēstuli, kurā apšaubīja jauna likuma pieņemšanas nepieciešamību un norādīja: "[...] vismaz ceram, ka Saeima atturēsies pieņemt šo likumprojektu tā pašreizējā formā."¹⁰⁸

Otrais lasījums notika 6. Saeimā 1998. gada 23. aprīlī. Šai pašā dienā Saeima saņēma arī ASV vēstnieka Larija Nepera vēstuli, kurā viņš rakstīja, ka "Amerikas Savienoto Valstu valdība ir norūpējusies par negatīvajām sekām, kādas varētu izraisīt topošā valodas likuma pieņemšana Saeimā."¹⁰⁹ ASV vēstnieks pirms tam bija nosūtījis divas vēstules arī Saeimas

¹⁰⁴ Likumprojektu, kas vēlāk četrus gadus tika vētīts Saeimā, aizejošā "tehniskā valdība" iesniedza 1995. gada 23. novembrī, dienā, kad notika balsojums par Valsts prezidenta izvirzīto apvienības "Tēvzemei un Brīvībai"/LNNK Ministru prezidenta Māra Grīnblata kandidatūru. Sk. Balsojums par Māra Grīnblata iesniegto valdības sastāvu. *Latvijas Vēstnesis*. 183, 24.11.1995. <https://www.vestnesis.lv/ta/id/27707>. Jaunievelētajā Saeimā koalīcijas veidošana notika smagi un bija skaidrs, ka Ministru prezidenta kandidāts nenāks no partijas "Latvijas Ceļš" rindām. Valsts prezidents Guntis Ulmanis centās atrast tādu Ministru prezidenta amata kandidātu, kurš iegūtu Saeimas vairākuma balsis.

¹⁰⁵ Muižnieks, N. (1996). Aktuāli cilvēktiesību jautājumi Latvijā: praktiķa vērtējums. *Cilvēktiesību Žurnāls*. 3, 14.

¹⁰⁶ Latvijas Republikas 6. Saeimas pavasara sesijas 1997. gada 5. jūnija sēdes stenogramma.

¹⁰⁷ No Latvijas Republikas Ārlietu ministrijas valsts sekretāra p. i. A. Vovera 1997. gada 25. septembra vēstules Nr. 42/682-60003 Saeimas Izglītības, kultūras un zinātnes komisijas priekšsēdētājam Dz. Ābiķim. Nepublicēta. Saeimas arhīvs.

¹⁰⁸ Amerikas Savienoto Valstu vēstnieka L. Nepera 1998. gada 23. aprīļa vēstule Saeimas Izglītības, kultūras un zinātnes komisijas priekšsēdētājam Dz. Ābiķim. Nepublicēta. Saeimas arhīvs.

¹⁰⁹ Amerikas Savienoto Valstu vēstnieka L. Nepera 1998. gada 23. aprīļa vēstule Saeimas Izglītības, kultūras un zinātnes komisijas priekšsēdētājam Dz. Ābiķim. Nepublicēta. Saeimas arhīvs.

*Ringolds Balodis. Latvijas Republikas Satversmes 4. panta pirmā teikuma
"Valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda" zinātnisko komentāru papildinājums*

priekšsēdētājam Alfrēdam Čepānim, uzstājīgi aicinot likumprojekta izskatīšanu sākt tikai pēc Eiropas Padomes un Baltijas jūras valstu padomes atsauksmju saņemšanas.¹¹⁰ Viņš aicināja atlikt otro lasījumu, lai varētu iesniegt papildu priekšlikumu, un izteica cerību, ka viņa viedoklis tiks ņemts vērā. EDSO vispirms iebilda pret to, ka likumprojektā paredzētais privātām organizācijām kārtot jautājumus ar privātpersonām valsts valodā aizskar personas pamattiesības un brīvības.¹¹¹ Starptautiskais spiediens bija ievērojams, un šajās norisēs tika iesaistīta arī Latvijas valdība. Ministru kabinets 1998. gada 15. aprīlī ārkārtas sēdē nolēma atbalstīt EDSO rekomendācijas. Ārlietu ministrija vēstulē atbildīgajai komisijai norādīja uz vairākām nepilnībām, paužot uzskatu, ka likumā ietverta nepamatoti plaša valsts iejaukšanās privātajā sfērā, liekot privātiem uzņēmumiem lietot valsts valodu.¹¹² Saeimas sēdes debatēs par likumprojektu politiska spiediena esamību nenoliedz arī atbildīgās komisijas priekšsēdētājs Dzintars Ābiķis, kurš stāstīja par dienu iepriekš notikušu mēģinājumu kārtējo reizi pagarināt priekšlikumu iesniegšanu termiņu līdz 6. maijam. Ābiķis no Saeimas tribīnes sacīja, ka tas "faktiski nozīmētu likumprojekta, tā teikt, noņemšanu no izskatīšanas",¹¹³ jo pavisam tuvu bija 7. Saeimas vēlēšanas. Trešais lasījums 6. Saeimā tā arī nenotika. Likumprojekts šai lasījumā ieguva nosaukumu "Valsts valodas likums". Parādījās doma par Satversmes 4. panta papildināšanu ar valsts valodas klauzulu.¹¹⁴

Atgriešanās pie pirmā lasījuma notika 7. Saeimā 1998. gada 10. decembrī, kad jaunievēlētā 7. Saeima, pārvērtējot iepriekšējās Saeimas atstāto likumdošanas "mantojumu", nolēma skatīt Valsts valodas likuma projektu.

Otrais lasījums notika 7. Saeimā 1999. gada 18. martā. Atbildīgās komisijas sēdēs, kā 6., tā 7. Saeimā, bieži dalībnieki bija EDSO eksperti, kas iedziļinājās, skaidroja un komentēja likumprojekta normas un deputātu priekšlikumus.¹¹⁵ Komisija vairākkārt tikās arī ar pašu EDSO komisāru Maksu van der Stūlu.

¹¹⁰ Amerikas Savienoto Valstu vēstnieka L. Nepera 1998. gada 11. marta vēstule 6. Saeimas priekšsēdētājam A. Čepānim; Amerikas Savienoto Valstu vēstnieka L. Nepera 1998. gada 23. aprīļa vēstule 6. Saeimas priekšsēdētājam A. Čepānim. Nepublicētas. Saeimas arhīvs.

¹¹¹ Eiropas Drošības un sadarbības organizācijas Augstā komisāra nacionālo minoritāšu biroja 1998. gada 23. marta atzinums par Latvijas Republikas Valsts valodas likuma projekta atbilstību Latvijas starptautiskajiem pienākumiem un saistībām. Nepublicēts. Saeimas arhīvs.

¹¹² Latvijas Republikas Ārlietu ministrijas valsts sekretāra p. i. A. Vovera 1997. gada 25. septembra vēstule Nr. 42/682-60003 Saeimas Izglītības, kultūras un zinātnes komisijas priekšsēdētājam Dz. Ābiķim. Nepublicēta. Saeimas arhīvs.

¹¹³ Turpat.

¹¹⁴ Latvijas Republikas 6. Saeimas pavasara sesijas 1998. gada 23. aprīļa sēdes stenogramma. <https://www.saeima.lv>

¹¹⁵ Piemēram, 6. Saeimas Izglītības, kultūras un zinātnes komisijas 1998. gada 25. augusta sēdes protokols Nr. 161; 6. Saeimas Izglītības, kultūras un zinātnes komisijas 1998. gada 31. marta sēdes protokols Nr. 132; 7. Saeimas Izglītības, kultūras un zinātnes komisijas 1998. gada 31. marta sēdes protokols Nr. 132; 7. Saeimas Izglītības, kultūras un zinātnes komisijas 1999. gada 11. janvāra sēdes protokols Nr. 1.

*Ringolds Balodis. Latvijas Republikas Satversmes 4. panta pirmā teikuma
"Valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda" zinātnisko komentāru papildinājums*

Trešais lasījums 7. Saeimā notika 1999. gada 8. jūlijā.¹¹⁶ Pirms šī lasījuma EDSO komisārs vēstulē Saeimai rakstīja, ka nav ņemti vērā EDSO aizrādījumi attiecībā uz valodas likuma ieviešanas privātajā sfērā. Komisārs EDSO vārdā norādīja, ka privātā sfēra tomēr ir jānodala no valsts sfēras, bet latviešu valodas aizsardzību vajadzētu risināt, neizmantojot likuma noteikumus un tajā paredzētus aizliegumus. Tika piedāvāts strādāt pie latviešu valodas lietošanas veicināšanas, sagatavojot plašu valodas apgūšanas programmu.¹¹⁷ Likumprojekts par spīti ievērojamai pretestībai un politiskam spiedienam tomēr tiek pieņemts trešajā lasījumā.

Valsts prezidente likumu neizsludināja un atgriezta to Saeimā otrreizējai caurlūkošanai. Ārlietu ministrs Indulis Bērziņš darbu pie Valsts valodas likuma izstrādes raksturoja kā "vienu no aktuālākajiem 1999. gada jautājumiem gan iekšpolitikā, gan ārpolitikā".¹¹⁸ Patiešām, likumprojekts bija smags pārbaudījums politiskajai elitei, kura nonāca neapskaužamā situācijā. Tā laika sociālajos medijos var lasīt par EDSO komisāra van der Stūla rakstisku vēstuli Valsts prezidentei.¹¹⁹ Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga, izmantojot Satversmē noteiktās pilnvaras, likumu atgriezta Saeimai pārstrādāšanai,

¹¹⁶ Visus likuma garā ceļa pagriezienus ir pārlieku apjomīgi piefiksēt. Šeit, piemēram, viens no tiem. 1999. gada 16. jūnijā vajadzēja notikt likumprojekta trešajam lasījumam, taču Saeima, balstoties uz Saeimas prezidija priekšlikumu, to atlika. Īstais iemesls stenogrammās nav lasāms (likumprojekts vēl neesot bijis gatavs trešajam lasījumam, to vēl jāuzlabo), taču patiesais iemesls, protams, bija EDSO iebildumi, par kuriem var lasīt gan tā laika plašsaziņas līdzekļos, gan tie atspoguļoti stenogrammās. Var saprast, ka atbildīgās komisijas vadītājs Dzintars Ābiķis intensīvi konsultējās ar ekspertiem, lai panāktu kompromisu atsevišķās Valsts valodas likumprojekta normās. Par to liecina viņa paša izteikumi debatēs. Piemēram, "komisija izskatīja šo jautājumu, un, ņemot vērā to, ka tikšanās reizē ar van der Stūla kungu tika panākta vienošanās, ka van der Stūla kungam nebija principiālu iebilžu pret to, ka likumprojekts varētu tikt skatīts otrajā lasījumā, bet tika ierosināts izveidot kopēju darba grupu ar Eiropas drošības un sadarbības organizācijas ekspertiem un rūpīgi piestrādāt pie likumprojekta vēl laika posmā starp otro un trešo lasījumu." Sk. Plamše, K. (1999). EPPA ziņotāji par Latviju kritiskāki nekā Makss van der Stūls. *Diena*. 25.06.1999. <https://www.diena.lv/raksts/pasaule/krievija/eppa-zinotaji-par-latviju-kritiskaki-neka-makss-van-der-stuls-10472191>; Van der Stūlam nav skaidri valodas likuma izpildes noteikumi. *Delfi*. 09.08.2000. <https://www.delfi.lv/news/national/politics/van-der-stulam-nav-skaidri-valodas-likuma-izpildes-noteikumi.d?id=430454>; Latvijas Republikas 6. Saeimas pavasara sesijas 1998. gada 23. un 29. aprīļa sēžu stenogrammas.

¹¹⁷ Eiropas Drošības un sadarbības organizācijas augstā komisāra nacionālo minoritāšu jautājumos Maksa van der Stūla 1998. gada 14. augusta vēstule Saeimas Izglītības, kultūras un zinātnes komisijas priekšsēdētājam Dz. Ābiķim. Nepublicēta. Saeimas arhīvs.

¹¹⁸ Latvijas Republikas Ārlietu ministra I. Bērziņa 1999. gada 29. oktobra vēstule Nr. 33/230-7460 Saeimas Izglītības, kultūras un zinātnes komisijas priekšsēdētājam Dz. Ābiķim. Nepublicēta. Saeimas arhīvs.

¹¹⁹ Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga saņēma EDSO komisāra minoritāšu jautājumos Maksa van der Stūla vēstuli. (12.07.1999.). Latvijas Valsts prezidents [Latvijas Valsts prezidenta mājaslapa]. https://www.president.lv/lv/jaunums/valstsprezidente-vaira-vike-freiberga-sanema-edso-komisara-minoritasu-jautajumosmaksa-van-der-stula-vestuli?utm_source=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F.

Ringolds Balodis. Latvijas Republikas Satversmes 4. panta pirmā teikuma
"Valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda" zinātnisko komentāru papildinājums

iebildes bija gandrīz tādas pašas kā EDSO. Ārlietu ministrs atbildīgajai komisijai rakstīja, ka "Latvijas partneriem jābūt pārliecinātiem, ka Valsts valodas likums atbilst politiskajiem dalības kritērijiem. Pilntiesīga dalība Eiropas Savienībā būs viena no svarīgākajām garantijām Latvijas valstiskuma neatgriezeniskumam un tā neatņemamā atribūta – latviešu valodas – attīstībai."¹²⁰

Otrreizēja Valsts valodas likuma caurlūkošana. Saeima 1999. gada 9. decembrī, balstoties uz Valsts prezidentes ieteikumiem, likumu precizēja.

Valsts valodas likums tika izsludināts 1999. gada 21. decembrī¹²¹ un stājās spēkā 2000. gada 1. septembrī; tad spēku zaudēja Latvijas Republikas Valodu likums. Jaunais likums tika dēvēts par secīgu jeb nākamo soli valsts valodas statusa nostiprināšanā,¹²² taču liela prieka par jaunā likuma pieņemšanu nebija. No Saeimas nacionālā spārna politiķiem izskanēja izteikums par "piedegšu biezputru".¹²³ Deputātu Egila Baldžēna un Violas Lāzo ieskatā šis likums salīdzinājumā ar 1992. gadā grozīto 1989. gada likumu bija sanācis "krietni maigāks" un pat "vājinot latviešu valodas pozīcijas", līdz ar ko "mazinājusies ir latviešu valodas juridiskās aizsardzības kvalitāte".¹²⁴ Šādam viedoklim nevar nepiekrīst, un, lasot stenogrammas, tajās bieži redzams deputātu neviltots sašutums par to, ka kārtējo reizi nav izdevies saglabāt līdzšinējās (1989. gada likuma) redakcijas vairākos pantos. Stratēģiski politiska kļūda bija šī likuma skatīšana nepiemērotā laikā, jo starptautisko ekspertu kritiku saņēma arī 1989. gada likuma regulējums, kurš bija ietverts jaunajā likumprojektā.¹²⁵ Valsts bija kļuvusi neatkarīga, un ar tautas mandātu apveltītais likumdevējs bija tiesīgs rīkoties pēc saviem ieskatiem,¹²⁶ tomēr, kad nacionālas valsts

¹²⁰ Latvijas Republikas ārlietu ministra I. Bērziņa 1999. gada 29. oktobra vēstule Nr. 33/230-7460 Saeimas Izglītības, kultūras un zinātnes komisijas priekšsēdētājam Dz. Ābiķim. Nepublicēta. Saeimas arhīvs.

¹²¹ Valsts valodas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*. 428(433), 21.12.1999.

¹²² Druviete, I. (2013). Latviešu valoda pēc neatkarības atgūšanas: valodas situācija un valodas politika. No: *Latvieši un Latvija. Akadēmiski raksti. III sējums. Atjaunotā Latvijas valsts*. Galv. red. J. Stradiņš. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 261.

¹²³ Latvijas Republikas 7. Saeimas rudens sesijas 1999. gada 9. decembra sēdes stenogramma. <https://www.saeima.lv>

¹²⁴ E. Baldžēns sēdē norādīja, ka pie visa vainīgas esot latviešiem tipiskās īpašības – "vēlme nodrošināties pret visu" un lielā "centība lielveļu priekšā", kas konkrētā gadījumā samazināja latviešu valodas juridiskās aizsardzības kvalitāti. Sk. Latvijas Republikas 7. Saeimas rudens sesijas 1999. gada 9. decembra sēdes stenogrammu. <https://www.saeima.lv>

¹²⁵ "Latviešu valoda netiek pietiekami lietota uzņēmumos, bankās, skolās, uz ielām, ģimenēs utt. Vēl 1989. gadā pieņemtais likums nav spējis sekmēt vai arī vairs nesekmē latviešu valodas lietošanu Latvijā. Tātad tā ir kvantitatīva problēma. [...] 1989. gadā tika izmantoti valstiskie piespiedu mehānismi un latviešu valoda tika iecelta valsts valodas statusā. [...] Mūsu pieredze pēdējo astoņu gadu laikā rāda, ka piespiedu kārtā latviešu valodu par dabisku nepieciešamību Latvijas valstī nepadarīsi." Sk. Ziemele, I. (1998). Valodas lietošanas dilemma Latvijā: pienākums un nepieciešamība. *Mazākumtiesību rokas grāmata. Cilvēktiesību žurnāls*. 7/8, 33.

¹²⁶ Latvijas Republikas 6. Saeimas pavasara sesijas 1998. gada 23. aprīļa sēdes stenogramma.

*Ringolds Balodis. Latvijas Republikas Satversmes 4. panta pirmā teikuma
"Valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda" zinātnisko komentāru papildinājums*

valodas jautājums tika likts vienos svaru kausos ar Latvijas uzņemto ārpolitikas kursu, realitāte izrādījās gaužām rūgta. Secinājumam, ka valodas politika ir grūti saskaņojama ar citiem politikas virzieniem, ir ļoti liela ticamība, atskatoties uz konkrēto likumdošanas procesu un tā rezultātu.¹²⁷

Vairāku gadu garajā likumprojekta apstiprināšanas laikā visām valdībām to deklarācijās galvenais akcents tika likts uz valsts uzņemto ārpolitisko kursu, t. i., virzību uz Eiropas Savienību un NATO. Valstij, izvirzot savu lielo stratēģisko mērķi par dalību ES un NATO, nācās būt "dzirdīgai" pret Rietumu ekspertu padomiem. Šī iemesla dēļ valsts valodas oponentu¹²⁸ sākotnējais retoriskais jautājums: "Vai mums no valsts puses ir jālien iekšā privātajā sektorā?" beigu beigās pārvērtās par uzstādījumu: "Ir jānodala valodas lietošanā valsts sfēra no privātā sektora!"¹²⁹

Latviešu kā valsts valodas aizstāvji likumdošanas procesā nespēja noturēt stingru pozīciju par latviešu valodas lietošanu privātajā sfērā. Jaunpieņemtais likums sagādāja lielu vilšanos tiem, kas cerēja, ka Latvija spēs nosargāt savu pozīciju valodu jautājumā un realizēt patstāvīgāku politiku. Valodas aizstāvjiem nācās pieņemt, ka, neskatoties uz neatkarīgas, nacionālas valsts pastāvēšanu, tās politika ir cieši saistīta un pat atkarīga no "lielās politikas nospraustās dienaskārtības",¹³⁰ un likumdevēja pienākums ir ne tikai formāli, tehniski pildīt likumdevēja pienākumus, bet tam jābūt arī tālredzīgam stratēģim, jāizjūt pareizais laiks konkrētām likumdošanas iniciatīvām.

Ieskatam – atsevišķi Saeimas deputātu izteikumi no 1999. gada 9. decembra sēdes debatēm par Valsts valodas likumu:¹³¹

Dzintars Ābiķis: "Cienījamie kolēģi! Komisijas vārdā es gribu atgādināt, ka mēs esam iesnieguši vienu likumprojektu, jo, klausoties debatēs, liekas, ka vieni saka: "Likums ir nacionālistisks!", bet otri saka: "Tas absolūti neievēro nacionālās intereses!" Man ir tāda sajūta, ka mēs esam iesnieguši divus likumprojektus."

¹²⁷ Druviete, I. (2010). Skatījums. No: *Valoda, Sabiedrība, Politika*. LU Akadēmiskais apgāds, 80.

¹²⁸ Jāatzīst, ka valsts valodas oponenti publiski gan runāja par to, ka "valsts valoda ir jāzina visiem Latvijas iedzīvotājiem. Latviešu valodai jāvieno sabiedrība un jāveicina tajā saskaņa. [...] Valsts valoda ir galvenais sabiedrības integrācijas instruments." Taču tajā pašā laikā norādīja, ka nav pareizi likumprojektā krievu valodas lietošanu izslēgt valsts un pašvaldību iestādēs, tiesās u. tml. Tas radīšot grūtības risināt problēmas cilvēkiem, kas vāji zina valsts valodu, un tādējādi Valsts valodas likums veicinās nevis mūsu sabiedrības integrāciju, bet piespiedu asimilāciju, kā arī negatīvi ietekmēs Latvijas tagadni un nākotni. (Saskaņā ar Kārtības ruļļa 144. pantu, politisko organizāciju apvienības "Par cilvēka tiesībām vienotā Latvijā" frakcijas paziņojums par balsošanas motīviem, balsojot par likumprojekta "Valsts valodas likums" pieņemšanu otrajā lasījumā.) Sk. Latvijas Republikas 7. Saeimas ziemas sesijas 1999. gada 18. marta sēdes stenogrammu. <https://www.saeima.lv>

¹²⁹ Latvijas Republikas 7. Saeimas ziemas sesijas 1999. gada 18. marta sēdes stenogramma. <https://www.saeima.lv>

¹³⁰ Valsts valodas centra vadītāja Dzintra Hirša: Latviešu valoda okupācijas seku spēlēs. *Latvijas Vēstnesis*. 406/407, 08.12.1999. <https://www.vestnesis.lv/ta/id/14414>

¹³¹ Latvijas Republikas 7. Saeimas rudens sesijas 1999. gada 9. decembra sēdes stenogramma.

*Ringolds Balodis. Latvijas Republikas Satversmes 4. panta pirmā teikuma
"Valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda" zinātnisko komentāru papildinājums*

Jānis Jurkāns: "Neļausim nacionālistiskām metastāzēm pārņemt mūsu likumdošanu!"

Jakovs Pliners: "Strādājot pie likumprojekta, deputātu vairākums nedomāja par gandrīz 900 tūkstošiem Latvijas cittautiešu."

Pēteris Tabūns: "Dažiem latviešiem ir tāda pārcenšanās tieksme – darīt to, ko neprasa, pārcensties un uztaisīt vēl sliktāk pašam priekš sevis."

Juris Dobelis: "Valsts valodas likuma pieņemšanu saistīt ar iestāšanos Eiropas Savienībā ir vienkārši smieklīgi. [...] Tā ir uzspiesta izrunāšanās, jo labi zināms, ka, lielajiem procesiem virzoties uz priekšu, neviens tādas lietas īpaši neievēros."

Rišards Labanovskis: "Latvijā pastāv valodu konkurence. [...] valodai sagaidāmi grūti laiki un tā var izrādīties zaudētāja šajā konkurences cīņā."

Komentāra C daļas "Valsts valoda" 1. sadaļā "Valsts valodas statusa atjaunošana un latviešu valodas statusa nostiprināšana Satversmē" pēdējā rindkopā rakstīts: "Satversmes 78. panta kārtībā rīkotajā tautas nobalsošanā Latvijas pilsoņu kopums ar konstitucionālo balsu vairākumu (Satversmes 79. panta pirmā daļa) noraidīja priekšlikumu noteikt krievu valodai otras valsts valodas statusu. 2012. gada 18. februārī notikušajā tautas nobalsošanā "Par Satversmes grozījumu pieņemšanu" balsoja 273 347 vēlētāji (24,88 %), bet pret grozījumu pieņemšanu Satversmē bija 821 722 vēlētāji (74,8 %)."¹³²

Valodas jautājums izrādījās liktenīgs ne tikai Satversmes otrajai pamattiesību daļai starpkaru periodā, bet arī tautas nobalsošanām otrajā neatkarības periodā. Latvijas Republikas pilsoņiem 2012. gada 18. februārī tautas nobalsošanā bija jāizšķiras par otru valsts valodu tā saucamajā "valodas referendumā". Tautas nobalsošana notika par likumprojekta "Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē" pieņemšanu. Likumprojektā bija paredzēts mainīt Satversmes 4., 18., 21., 101. un 104. pantu, iekļaujot tajos nosacījumu par krievu valodu kā otru valsts valodu, nosakot, ka arī pašvaldībās darba valodas ir latviešu un krievu valoda un ikvienam ir tiesības saņemt informāciju latviešu un krievu valodā. Tautas nobalsošanas zīmē bija jautājums: "Vai jūs esat par likumprojekta "Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē" pieņemšanu, kas paredz krievu valodai noteikt otras valsts valodas statusu?" Iespējamie atbilžu varianti bija šādi: "par" un "pret".¹³³

Referendums parādīja politiskās elites samulsumu. Valsts prezidents Andris Bērziņš demonstratīvi boikotēja referendumu, tā rādot piemēru referendumu neapmeklēt nolūkā "noraut kvorumu", turpretī Saeimas pozīcijas partijas, kas vienlaikus bija arī tā sauktās latviskās partijas, aicināja pilsoņus piedalīties tautas nobalsošanā¹³⁴ un balsot

¹³² Druviete, I., Kārklīņa, A., Kusiņš, G., Pastars, E., Pleps, J. (2014). *Satversmes* 4. panta komentārs. No: *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi*. Aut. kol. prof. R. Baloža zin.vad. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 305.

¹³³ Par grozījumiem Latvijas Republikas Satversmē (2012). *Centrālā vēlēšanu komisija*. <https://www.cvk.lv/lv/tautas-nobalsosanas/par-grozijumiem-latvijas-republikas-satversme-2012>

¹³⁴ Prezidents: referendums par valodu nebūs gada svarīgākais notikums. *Tvnet*. 20.12.2011. <https://www.tvnet.lv/4739059/prezidents-referendums-par-valodu-nebus-gada-svarigakais-notikums>

*Ringolds Balodis. Latvijas Republikas Satversmes 4. panta pirmā teikuma
"Valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda" zinātnisko komentāru papildinājums*

pret krievu valodu kā otru valsts valodu. 2012. gada valodas referenduma sekas bija "Satversmes kodola koncepcijas" radīšana, ko paveica Egila Levita vadītā Valsts prezidenta Konstitucionālo tiesību komisija,¹³⁵ bet Saeima pieņēma Grozījumus likumā "Par tautas nobalsošanu, likumu ierosināšanu un Eiropas pilsoņu iniciatīvu".¹³⁶ Šie grozījumi, bez visa cita, likuma 22. pantā noteiktos 10 000 balsstiesīgos Latvijas pilsoņus, kuriem bija tiesības iesniegt Centrālajā vēlēšanu komisijā likumprojektu, nomainīja pret algoritmu "viena desmitā daļa vēlētāju", kas bija apmēram 150 000 balsstiesīgie Latvijas pilsoņi.¹³⁷ Kopš šiem grozījumiem tautas nobalsošanas vairs nav notikušas. Tas liek pievienoties ekspertu viedoklim, ka pēc Satversmes grozīšanas referenduma jautājumā tautas nobalsošana kļūst vien par teorētisku iespējamību.¹³⁸ Valodas referendums, tā radītā situācija un sekas labi sasaucas ar pavisam neseno Ukrainas Konstitucionālās tiesas secinājumu, ka valsts valodas aizsardzība ierindojama nacionālo drošības jautājumu lokā.¹³⁹

Minētā sakarā arī ir vērts piebilst, ka citas Latvijas kaimiņvalsts – Lietuvas – Konstitucionālā tiesa ir atzinusi, ka valsts valoda ir valsts suverenitātes izpausme, kas atklāj valsts integritāti un nedalāmību.¹⁴⁰

Secinājumi

Valsts valodai nemainīgi ir jābūt valsts, konkrēti Valsts prezidenta, Saeimas un valdības, prioritāšu lokā. Tikai cienot sevi, savu valodu un valsti, spēsīm pacelt savu nacionālo pašapziņu. Latviskumā stipriem esot, būsīm spēka avots arī mazākumtautībām, veidojot piederību Latvijas valstij.¹⁴¹ No šī gada (2021) Latvijā ir jauna atzīmējamā diena – Valsts valodas diena. Likumā "Par svētku, atceres un atzīmējamām dienām",

¹³⁵ Konstitucionālo tiesību komisija: Viedoklis par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu. 2012. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 17.09.2012.

¹³⁶ Grozījumi likumā "Par tautas nobalsošanu, likumu ierosināšanu un Eiropas pilsoņu iniciatīvu": 08.11. 2012. *Latvijas Vēstnesis*, 186, 27.11.2012.

¹³⁷ Nikona, L. (2021). Vai Latvijā ir iespējams sarīkot iedzīvotāju iniciētu referendumu? *LV*. 31.08.2021. https://lvportals.lv/viedokli/331821-vai-latvija-ir-iespejams-sarikot-iedzivotaju-inicietu-referendumu-2021?fbclid=IwAR3AnKtRn4HoM_QvMae3_8344txkn3eHMsJFEeCXPjmBr9EMUjIpBvwxJ0

¹³⁸ Balodis, R. (2021). Par tautas tiesībām un faktiskām iespējām grozīt Latvijas Republikas Satversmi. Tiesības un tiesiskā vide mainīgos apstākļos. No: *Latvijas Universitātes 79. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 416–417. https://www.apgads.lv.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/Juridiskas-konferences/JUZK-79-2021/juzk.79.46_sBalodis.pdf

¹³⁹ Ukrainas Konstitucionālās tiesas 2021. gada 14. jūlija spriedums lietā Nr. 1-p/2021. *Gov.ua*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21#Text>

¹⁴⁰ Lietuvas Konstitucionālās tiesas 2006. gada 10. maija spriedums lietā Nr. 25/03, secinājuma 4. punkts.

¹⁴¹ Balodis, R. (2021). Pārdomas Valsts valodas dienas gaidās. *Telos*. <https://telos.lv/pardomas-valsts-valodas-diena/>

Ringolds Balodis. Latvijas Republikas Satversmes 4. panta pirmā teikuma
“Valsts valoda Latvijā ir latviešu valoda” zinātnisko komentāru papildinājums

pateicoties Valsts prezidenta Egila Levita iniciatīvai, par Vasts valodas dienu ir noteikts 15. oktobris.¹⁴² Iniciatīvas autora ieskatā tieši šis datums vislabāk akcentēs latviešu valodas kā vienīgās valsts valodas simbolisko un konstitucionālo vērtību Latvijas valsts iekārtā, kā arī vienlaikus stiprinās valodas pozīcijas un veicinās modernas, atvērtas latvietības koncepcijas iedzīvināšanu, sekmēs mazākumtautību iesaisti.¹⁴³ Valsts valoda ir latviešu nācijas saistošais elements. Tilts, kas saista iepriekšējās paaudzes ar nākamajām un ārpus Latvijas robežām dzīvojošos, latvju tautai piederīgos ar dzimtenē dzīvojošiem tautiešiem. Tas, ka Latvijā valsts valoda ir latviešu valoda, ir pašsaprotami, tomēr vienmēr jāatceras, ka tā nav dāvināta, bet izcīnīta nacionāla vērtība, par kuru jāturpina būt modriem un pastāvīgi jārūpējas. Priekšlikums, pareizāk, aicinājums, ko nesen izvirzīja Valsts prezidents Egils Levits, par atbildīgo Ministru kabineta locekļu ikgadēju ziņojumu Saeimas sēdē par valsts valodas situāciju un iecerētajiem darbiem šajā jomā ir atbalstāms, tāpat kā doma, ka šim ziņojumam par valsts valodas situāciju jāklūst par nozīmīgu parlamentārās diskusijas elementu, tā veicinot Saeimas iesaisti valsts valodas politikas formulēšanā un sabiedrības līdzdalību tajā.¹⁴⁴ Vai Saeima kārtējo reizi šo ierosinājumu, tāpat kā daudzus citus vērtīgus valsts prezidentu ierosinājumus, neatstās novārtā, redzēsim jau pavisam drīz – 2022. gada 15. oktobrī, kas interesantā kārtā iekrīt jau pēc 14. Saeimas vēlēšanām.

Avoti un literatūra

Tiesību akti

1. Grozījumi likumā “Par svētku, atceres un atzīmējamām dienām”: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*. 118, 19.06.2021. <https://likumi.lv/ta/id/324120-grozijumi-likuma-par-svetku-atceres-un-atzimejamam-dienam>
2. Grozījumi likumā “Par tautas nobalsošanu, likumu ierosināšanu un Eiropas pilsoņu iniciatīvu”: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*. 186, 27.11.2012. <https://likumi.lv/ta/id/58065-par-tautas-nobalsosanu-likumu-ierosinasanu-un-eiropas-pilsonu-iniciativu>
3. Valsts valodas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*. 428(433), 21.12.1999. <https://likumi.lv/ta/id/14740-valsts-valodas-likums>

Vēsturiski tiesību akti

4. Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās padomes lēmums par latviešu valodas statusu: 06.10.1988. <http://www.vvk.lv/index.php?sadala=135&id=167>

¹⁴² Grozījumi likumā “Par svētku, atceres un atzīmējamām dienām”: LR likums: 16.06.2021. *Latvijas Vēstnesis*. 118, 03.07.2021.

¹⁴³ Latvijas Valsts prezidenta Egila Levita 2019. gada 1. oktobra vēstule Nr. 212 Saeimas Cilvēktiesību un sabiedrisko lietu komisijai. Nepublicēta. Saeimas arhīvs; Valsts prezidenta Egila Levita 2021. gada 5. maija paziņojums Nr. 11. *Latvijas Vēstnesis*. 84 B, 05.05.2021.

¹⁴⁴ Levits, E. (2021). Egils Levits: 15. oktobris – mūsu valsts valodas diena. *Delfi*. 15.10.2021. <https://www.delfi.lv/news/versijas/egils-levits-15-oktobris-musu-valsts-valodas-diena.d?id=53681383&fbclid=IwAR2WmbywM56vA7TaUzy5rRCMJ-ySdRkCuwrZJmfzpz0mxTYORGlcPNajKow>

Ringolds Balodis. Latvijas Republikas Satversmes 4. panta pirmā teikuma
“Valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda” zinātnisko komentāru papildinājums

5. Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas valodu likums: 05.05.1989. *Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*. 20, 18.05.1989. <http://valoda.ailab.lv/latval/vidusskolai/VALODA/v9-6.htm>
6. Latvijas Tautas Padomes kārtības rullis: LV likums: 23.08.1919. *Likumu un Valdības Rīkojumu Krājums*. 11, 1919. <https://tzpi.lu.lv/likumdeveja-kartibas-rullis/>
7. Likums par Latvijas izglītības iestādēm: 08.12.1919. *Likumu un Valdības Rīkojumu Krājums*. 13, 31.12.1919. <http://periodika.lv/periodika2-viewer/?lang=fr#panel:pa|issue:354805|article:DIVL50|query:Latvijas%20Likums%20par%20izglitibas%20iest%C4%81des%20>
8. Likums par sapulcēm: 18.07.1923. *Valdības Vēstnesis*. 152, 18.07.1923.
9. Likums par valsts valodu: 05.01.1935. *Valdības Vēstnesis*. 7, 09.01.1935.
10. Likums par virsnieku un kara ierēdņu pārbaudīšanu valsts valodas prašanā: LR likums: 17.11.1924. *Valdības Vēstnesis*. 262, 22.11.1924.
11. Noteikumi par ierēdņu iecelšanu Latgalē: 26.07.1921. *Valdības Vēstnesis*. 174, 06.08.1921.
12. Noteikumi par ierēdņu pārbaudīšanu valsts valodas prašanā: 22.11.1921. *Valdības Vēstnesis*. 269, 28.11.1921.
13. Noteikumi par Latgales apgabaltiesas vecākā notara darbības atjaunošanu attiecībā uz aktu apstiprināšanu (izdoti Latvijas Republikas Satversmes 81. panta kārtībā): 04.10.1923. *Valdības Vēstnesis*. 222, 08.10.1923.
14. Noteikumi par Latgales lietu pārzināšanu: 30.06.1921. *Valdības Vēstnesis*. 177, 10.08.1921.
15. Noteikumi par latgaliešu izloksnes lietošanu: 11.08.1921. *Valdības Vēstnesis*. 183, 17.08.1921.
16. Noteikumi par valsts valodu (izdoti Latvijas Republikas Satversmes 81. panta kārtībā): 18.02.1932. *Valdības Vēstnesis*. 39, 18.02.1932.
17. Par grozījumiem un papildinājumiem Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Valodu likumā: LR likums: 31.03.1992. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*. 15/16, 16.04.1992. <https://likumi.lv/ta/id/65484-par-grozijumiem-un-papildinajumiem-latvijas-padomju-socialistiskas-republikas-valodu-likuma>
18. Par mazākuma tautību skolu iekārtu Latvijā: LR likums: 08.12.1919. *Likumu un Valdības Rīkojumu Krājums*. 13, 31.12.1919.
19. Par Latvijas tiesām un tiesāšanās kārtību: Tautas padomes pagaidu nolikums. *Pagaidu Valdības Vēstnesis*. 14.(1.)12.1918.; *Latvijas Pagaidu Valdības Likumu un Rīkojumu Krājums*. 1, 15.07.1919.
20. Par Latvijas tiesām un tiesāšanās kārtību: Tautas padomes pagaidu nolikums. *Latvijas Pagaidu Valdības Likumu un Rīkojumu Krājums*. 1, 15.07.1919.
21. Pārgrozījumi un papildinājumi noteikumos par valsts valodu: 14.06.1934. *Valdības Vēstnesis*. 132, 16.06.1934.
22. Saeimas kārtības rullis 26.03.1923. *Valdības Vēstnesis*. 65, 27.03.1923. *Tiesību zinātņu pētniecības institūts*. [Likumdeveja kārtības rullis](http://likumdeveja.kartibas.rullis). *Tiesību zinātņu pētniecības institūts (lu.lv)*.
23. Saeimas kārtības rullis: 20.03.1929. *Valdības Vēstnesis*. 79, 10.04.1929. *Tiesību zinātņu pētniecības institūts*. [Likumdeveja kārtības rullis](http://likumdeveja.kartibas.rullis). *Tiesību zinātņu pētniecības institūts (lu.lv)*
24. Tautas padomes politiskā platforma: 17.11.1918. *Valdības Vēstnesis*. 1, 14.12.1918.

Judikatūra

25. Lietuvas Konstitucionālās tiesas 2006. gada 10. maija spriedums lietā Nr. 25/03.
26. Satversmes tiesas 2005. gada 16. decembra spriedums lietā Nr. 2005-12-0103.
27. Satversmes tiesas 2012. gada 1. novembra spriedums lietā Nr. 2012-06-01.
28. Satversmes tiesas 2015. gada 2. jūlija spriedums lietā Nr. 2015-01-01.

Ringolds Balodis. Latvijas Republikas Satversmes 4. panta pirmā teikuma
"Valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda" zinātnisko komentāru papildinājums

29. Ukrainas Konstitucionālās tiesas 2021. gada 14. jūlija spriedums lietā Nr. 1-p/2021. *Gov.ua*.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21#Text>

Protokoli

30. Satversmes komisijas 1921. gada 3. novembra sēdes protokols Nr. 58. <https://tzpi.lu.lv/satversmes-sapulces-komisijas-sezu-protokoli/>
31. Satversmes komisijas 1922. gada 8. jūlija sēdes protokols Nr. 70. <https://tzpi.lu.lv/satversmes-sapulces-komisijas-sezu-protokoli/>
32. Satversmes komisijas 1922. gada 14. jūlija sēdes protokols Nr. 77. <https://tzpi.lu.lv/satversmes-sapulces-komisijas-sezu-protokoli/>
33. 6. Saeimas Izglītības, kultūras un zinātnes komisijas 1998. gada 25. augusta sēdes protokols Nr. 161. Saeimas arhīvs.
34. 6. Saeimas Izglītības, kultūras un zinātnes komisijas 1998. gada 31. marta sēdes protokols Nr. 132. Saeimas arhīvs.
35. 7. Saeimas Izglītības, kultūras un zinātnes komisijas 1998. gada 31. marta sēdes protokols Nr. 132. Saeimas arhīvs.
36. 7. Saeimas Izglītības, kultūras un zinātnes komisijas 1999. gada 11. janvāra sēdes protokols Nr. 1. Saeimas arhīvs.

Stenogrammas

37. Latvijas Satversmes sapulces 4. sesijas 7. sēdes 1921. gada 4. oktobrī stenogramma. No: *Latvijas Satversmes sapulces stenogrammu izvilks (1920–1922). Latvijas Republikas Satversmes projekta apspriešana un apstiprināšana*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006.
38. Latvijas Satversmes sapulces 4. sesijas 8. sēdes 1921. gada 5. oktobrī stenogramma. No: *Latvijas Satversmes sapulces stenogrammu izvilks (1920–1922). Latvijas Republikas Satversmes projekta apspriešana un apstiprināšana*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006.
39. Latvijas Satversmes sapulces 5. sesijas 34. sēdes 1922. gada 5. aprīlī stenogramma. Iegūts no: <https://tzpi.lu.lv/pirmais-neatkaribas-laiks/saeimas-stenogrammas/>
40. Latvijas Republikas 3. Saeimas 2. sesijas 6. sēdes 1929. gada 8. februārī stenogramma. <https://tzpi.lu.lv/pirmais-neatkaribas-laiks/saeimas-stenogrammas/>
41. Latvijas Republikas 3. Saeimas 8. sesijas 1. sēdes 1931. gada 20. janvārī stenogramma. <https://tzpi.lu.lv/pirmais-neatkaribas-laiks/saeimas-stenogrammas/>
42. Latvijas Republikas 4. Saeimas 2. sesijas 2. sēdes 1932. gada 23. februārī stenogramma. <https://tzpi.lu.lv/pirmais-neatkaribas-laiks/saeimas-stenogrammas/>
43. Latvijas Republikas Augstākās padomes 1992. gada 24. marta rīta sēdes stenogramma. <https://www.saeima.lv>
44. Latvijas Republikas Augstākās padomes 1992. gada 24. marta vakara sēdes stenogramma. <https://www.saeima.lv>
45. Latvijas Republikas Augstākās padomes 1992. gada 31. marta rīta sēdes stenogramma. <https://www.saeima.lv>
46. Latvijas Republikas 6. Saeimas pavasara sesijas 1997. gada 5. jūnija sēdes stenogramma. <https://www.saeima.lv>
47. Latvijas Republikas 6. Saeimas pavasara sesijas 1998. gada 23. aprīļa sēdes stenogramma. <https://www.saeima.lv>
48. Latvijas Republikas 6. Saeimas pavasara sesijas 1998. gada 29. aprīļa sēdes stenogramma. <https://www.saeima.lv>

Ringolds Balodis. Latvijas Republikas Satversmes 4. panta pirmā teikuma
"Valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda" zinātnisko komentāru papildinājums

49. Latvijas Republikas 7. Saeimas rudens sesijas 1999. gada 9. decembra sēdes stenogramma.
<https://www.saeima.lv>
50. Latvijas Republikas 7. Saeimas ziemas sesijas 1999. gada 18. marta sēdes stenogramma.
<https://www.saeima.lv>
51. Tautas padomes 4. sesijas 8. sēdes 1919. gada 27. augustā stenogramma.

Sarakste

52. Amerikas Savienoto Valstu vēstnieka L. Nepera 1998. gada 11. marta vēstule 6. Saeimas priekšsēdētājam A. Čepānim. Saeimas arhīvs.
53. Amerikas Savienoto Valstu vēstnieka L. Nepera 1998. gada 23. aprīļa vēstule 6. Saeimas priekšsēdētājam A. Čepānim. Saeimas arhīvs.
54. Amerikas Savienoto Valstu vēstnieka L. Nepera 1998. gada 23. aprīļa vēstule Saeimas Izglītības, kultūras un zinātnes komisijas priekšsēdētājam Dz. Ābiķim. Saeimas arhīvs.
55. Eiropas Drošības un sadarbības organizācijas Augstā komisāra nacionālo minoritāšu biroja 1998. gada 23. marta atzinums par Latvijas Republikas Valsts valodas likuma projekta atbilstību Latvijas starptautiskajiem pienākumiem un saistībām. Saeimas arhīvs.
56. Eiropas Drošības un sadarbības organizācijas augstā komisāra nacionālo minoritāšu jautājumos Maksa van der Stūla 1998. gada 14. augusta vēstule Saeimas Izglītības, kultūras un zinātnes komisijas priekšsēdētājam Dz. Ābiķim. Saeimas arhīvs.
57. Latvijas Republikas ārlietu ministra I. Bērziņa 1999. gada 29. oktobra vēstule Nr. 33/230-7460 Saeimas Izglītības, kultūras un zinātnes komisijas priekšsēdētājam Dz. Ābiķim. Saeimas arhīvs.
58. Latvijas Republikas Ārlietu ministrijas valsts sekretāra p. i. A. Vovera 1997. gada 25. septembra vēstule Nr. 42/682-60003 Saeimas Izglītības, kultūras un zinātnes komisijas priekšsēdētājam Dz. Ābiķim. Saeimas arhīvs.
59. Latvijas Valsts prezidenta Egila Levita 2019. gada 1. oktobra vēstule Nr. 212 Saeimas Cilvēktiesību un sabiedrisko lietu komisijai. Saeimas arhīvs.

Literatūra

60. Balodis, R. (2021). Kā ciņa par latgaliešu valodu ietekmēja latviešu valodas statusu. *Jurista Vārds*. 38, 21.09.2021.
61. Balodis, R. (2020). Līdz ar Satversmes II nodaļas komentāru izdošanu noslēdzies Satversmes zinātnisko komentāru projekts. *Jurista Vārds*. 36, 08.09.2020.
62. Balodis, R. (2021). Par nepieciešamību valsts valodai atrast politisku aizbildni. *Jurista Vārds*. 42, 19.10.2021.
63. Balodis, R. (2021). Par tautas tiesībām un faktiskām iespējām grozīt Latvijas Republikas Satversmi. Tiesības un tiesiskā vide mainīgos apstākļos. Latvijas Universitātes 79. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
64. Balodis, R. (2011). Satversmes 99. panta komentārs. No: *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības*. Zin.vad. R. Balodis. Rīga: Latvijas Vēstnesis.
65. Balodis, R., Kārklīņa, A. (2010). Divdesmit gadi kopš Latvijas Neatkarības deklarācijas: valststiesību attīstības tendences un risinājumi. *Jurista Vārds*. 17/18, 27.04.2010.
66. Blinkena, A. (1988). Par latviešu valodas statusu – esošo un vēlamo. *Padomju Jaunatne*. 165, 30.08.1988.
67. Druviete, I. (2013). Latviešu valoda pēc neatkarības atgūšanas: valodas situācija un valodas politika. No: *Latvieši un Latvija. Akadēmiski raksti*. 3. sēj. Atjaunotā Latvijas valsts. Galv. red. J. Stradiņš. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija.

Ringolds Balodis. Latvijas Republikas Satversmes 4. panta pirmā teikuma
"Valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda" zinātnisko komentāru papildinājums

68. Druviete, I. (1998). *Latvijas valodu politika Eiropas Savienības kontekstā*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, LZA Ekonomikas institūts.
69. Druviete, I. (2010). *Skatījums: valoda, sabiedrība, politika*. LU Akadēmiskais apgāds.
70. Druviete, I., Kārklīņa, A., Kusiņš, G., Pastars, E., Pleps, J. (2014). Satversmes 4. panta komentārs. No: *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi*. Zin. vad. R. Balodis. Rīga: Latvijas Vēstnesis.
71. Dupate, K. Reine, I. (2011). Satversmes 110. panta komentārs. No: *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības*. Zin.vad. R. Balodis. Rīga: Latvijas Vēstnesis.
72. Gehtmane-Hofmane, I. (2021). Satversmes komentāri – zinātnisks traktāts ar praktisku pielietojamu. *Zinātņu Vēstnesis*. 3, 29.03.2021.
73. Hirša, Dz. (1999). Latviešu valoda okupācijas seku spēlēs. *Latvijas Vēstnesis*. 406/407, 08.12.1999.
74. Jundzis, T. (1998). Tiesību reformu loma neatkarības atjaunošanā. No: Blūzma, V., Celle O., Jundzis, T., Lēbers, D. A., Levits, E., Zile, Ļ. *Latvijas valsts atjaunošana 1986.–1993*. Rīga: LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds.
75. Klīve, Ā. (1969). *Brīvā Latvija: Latvijas tapšana: atmiņas, vērojumi un atzinumi*. Bruklina: Grāmatu draugs.
76. Krūmiņa, V. (2013). Ievads Latvijas Republikas Satversmes VI nodaļas komentāram: tiesu varas evolūcija Latvijā. No: *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VI nodaļa. Tiesa. VII nodaļa. Valsts kontrole*. Zin.vad. R. Balodis. Rīga: Latvijas Vēstnesis.
77. Kusiņš, G. (2020). Satversmes 15. panta komentārs. No: *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. II nodaļa. Saeima*. Zin.vad. R. Balodis. Rīga: Latvijas Vēstnesis.
78. *Latvijas tautas fronte. Gads pirmais*. (1989). Rīga: Latvijas Tautas fronte.
79. Lazdiņš, J. (2014). *Rechtspolitische Besonderheiten bei der Entstehung des lettischen Staates und seiner Verfassung*. Law, 7.
80. Levits, E. (2021). Egils Levits: 15. oktobris – mūsu valsts valodas diena. *Delfi*. 15.10.2021. <https://www.delfi.lv/news/versijas/egils-levits-15-oktobris-musu-valsts-valodas-diena.d?id=53681383&fbclid=IwAR2WmbywM56vA7TaUzy5rRCMJ-ySdRkCuwrZJmfzpz0mxTYORGICPNajKow>
81. Levits, E. (2019). *Valstsgriba. Idejas un domas Latvijai 1985–2018*. Rīga: Latvijas Vēstnesis.
82. Matule, S. (2014). Satversmes komentāros padziļināti izvērtēti arī valsts pamati. *Jurista Vārds*. 46, 08.09.2014.
83. Muižnieks, N. (1996). Aktuāli cilvēktiesību jautājumi Latvijā: praktiķa vērtējums. *Cilvēktiesību Žurnāls*. 3. Rīga: Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes Cilvēktiesību institūts.
84. Ņikona, L. (2021). Vai Latvijā ir iespējams sarīkot iedzīvotāju iniciētu referendumu? *LV*. 31.08.2021. https://lvportals.lv/viedokli/331821-vai-latvija-ir-iespejams-sarikot-iedzivotaju-inicietu-referendumu-2021?fbclid=IwAR3AnKtRn4HoM_QvMae3_8344txkn3eHMsJFEeCXPjmBr9EMUjIpBvwxfJ0
85. Paegle, S. (1939). *Kā Latvijas valsts tapa*. Otrais izd. Rīga: Liepājas Burtnieks.
86. Plamše, K. (1999). EPPA ziņotāji par Latviju kritiskāki nekā Makss van der Stūls. *Diena*. 25.06.1999. <https://www.diena.lv/raksts/pasaule/krievija/eppa-zinotaji-par-latviju-kritiskaki-neka-makss-van-der-stuls-10472191>
87. Pleps, J. (2020). Satversmes 21. panta komentārs. No: *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. II nodaļa. Saeima*. Zin. vad. R. Balodis. Rīga: Latvijas Vēstnesis.
88. Pleps, J. (2021). Vēstures nozīme tiesībnieka darbā. *Jurista Vārds*. 32, 10.08.2021.
89. Prezidents: referendums par valodu nebūs gada svarīgākais notikums. *Tvnet*. 20.12.2011. <https://www.tvnet.lv/4739059/prezidents-referendums-par-valodu-nebus-gada-svarigakais-notikums>

Ringolds Balodis. Latvijas Republikas Satversmes 4. panta pirmā teikuma
"Valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda" zinātnisko komentāru papildinājums

90. Skujenieks, M. (1925). *Otrā tautas skaitīšana Latvijā*. Rīga.
91. Smiltēna, A. (2016). *Deleģētas likumdošanas pirmsākumi Eiropā un Latvijā: promocijas darbs*. Rīga: Latvijas Universitāte.
92. Sosāre, M. (1992). *Valodu likumdošanas jautājumi Latvijas Republikas pastāvēšanas sākuma posmā. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. A daļa, 4, 01.04.1992.
93. Valoda. 1988. gadā latviešu valodu atzīst par valsts valodu. *Providus*. 03.01.2012.
94. Van der Stūlam nav skaidri valodas likuma izpildes noteikumi. *Delfi*. 09.08.2000. <https://www.delfi.lv/news/national/politics/van-der-stulam-nav-skaidri-valodas-likuma-izpildes-noteikumi.d?id=430454>
95. Ziemeļe, I. (1998). Valodas lietošanas dilemma Latvijā: pienākums un nepieciešamība. Mazākumtiesību rokasgrāmata. *Cilvēktiesību Žurnāls*. 7/8. Rīga: Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes Cilvēktiesību institūts.

Citi materiāli

96. Jaunas Latvijas valdības gaidīšanas laiks turpinās: Balsojums par Māra Grīnblata iesniegto valdības sastāvu. *Latvijas Vēstnesis*. 183, 24.11.1995. <https://www.vestnesis.lv/ta/id/27707>
97. Konstitucionālo tiesību komisija: Viedoklis par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu. 2012. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 17.09.2012.
98. Latvijas Universitātes Satversme: 27.04.1923. 3. punkts. *Valdības Vēstnesis*. 66, 28.03.1923.
99. Ministru kabineta vēsture: Ziņojums par kabineta sastādīšanu un valdības deklarāciju. *Latvijas Republikas Ministru kabinets*. 08.12.2020. <https://www.mk.gov.lv/lv/ministru-kabineta-vesture>
100. Par grozījumiem Latvijas Republikas Satversmē (2012). *Centrālā vēlēšanu komisija*. 05.03.2012. <https://www.cvk.lv/lv/tautas-nobalsosanas/par-grozijumiem-latvijas-republikas-satversme-2012>
101. Satversmes tiesas tiesneša Alda Laviņa atsevišķās domas lietā Nr. 2019-33-01 "Par Darba likuma 155. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 110. panta pirmajam teikumam".
102. Valsts prezidenta Egila Levita 2021. gada 5. maija paziņojums Nr. 11. *Latvijas Vēstnesis*. 84 B, 05.05.2021.
103. Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga saņēma EDSO komisāra minoritāšu jautājumus Maksa van der Stūla vēstuli. (12.07. 1999.). *Latvijas Valsts prezidents* [LV prezidenta mājaslapa]. https://www.president.lv/lv/jaunums/valstsprezidente-vaira-vike-freiberga-sanema-edso-komisara-minoritasu-jautajumosmaksa-van-der-stula-vestuli?utm_source=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F